لە (ئەنفال)ەوە بۆ خوێندنەوەی ڕوویەکی تاریکی ناسیۆنالیزمی عەرەبی

بەرزان فەرەج

- ١ -

بەدەر لەوەی کە ئەنفال هەر بەتەنها شێوەیەک لە شێوەکانی پەلاماردانی جەنگەڵیانە نییە کە لە ساتەوەختێکی مێژووییدا ڕوویدابێت، بەڵکو بە شێوەیەک لە شێوەکان جەنگە، جەنگێکی ڕێکخراو کە بەپێی بنەما یاساییە نێودەوڵەتیەکان بە هێرشێکی بەمەبەست بۆ لەناو بردنی ڕەگەزێک پێناسە دەکرێت، لەسەردەم و شوێنێکی دنیادا کە جیهان جڵەوی عەقڵانییەتی لە دەستداوەو تیرۆر بە تازەترین هۆکارەکانی لەنێودانی ڕەگەزی مرۆڤایەتی ئاشنابووە. ئەوەی جێی داخیشە هەمیشە ئەم دنیای بەناو سێهەم و چوارەمە بۆتە باشترین لابۆر کە هێزە دژەکان دوور لە پایتەختە ئارامەکانی خۆیانەوە جەنگەکانی خۆیانیان تیا ئاشکراکردووە. ئەنفال وەک یەکێک لە شێوەکانی شەڕی سەرتاسەری «کەمن پێموایە دەشێت دواهەمین ئسلوبی وێرانکردنبێت لە دوادوای ئەم سەدەیەدا»(١) کە ناسیۆنالیستی شوڤێنی عەرەب، ویستی بەپشتی ئەو تەکنیکە وێرانکارییەی ڕۆژئاوا خۆی وەکو ناوەندی هێزێک نیشانبداو وەهمی سەرکەوتنەکانی خۆی پێبخاتەڕوو. ئەمەش لە ساتەوەختێکدا ڕوودەدات کە لیبرالیزم سەرکەوتنی خۆی وەکو سیستەمێکی ئایدۆلۆژی، ئابوری، دەسەڵاتیی ڕادەگەیەنێت کە ئەمە دواتر بەسەرکەوتنی لە سیناریۆی شەڕی «کوێت»دا کۆتاییهات،، کۆمۆنیزمیش ناچاری پێداچوونەوەی چەمکەکانی خۆیەتی و خەریکی ئەگەری مانەوەیەکی قەیراناوییە لە جیهانێکدا کە چیتر پێشبڕکێ و ململانێ سەریناخات. جیهانێک کە تیایدا فۆکۆیاما کۆتایی مێژوو ڕادەگەیەنێت، کە دواتر ڕێ بۆ بانگەشەی سیستەمی جیهانی نوێ خۆشدەکات، ئەوەش لە وێناکردنی دنیایەکی ئاییندەی ئارامتر و ئینسانی تر چیدی نییە کە یەکەمین پرسیاری ئاڕاستەی بیانووەکانی مانەوەی ئەو گەنجینە گەورانەی چەکە وێرانکەرەکانە کە بەبێ گەمارۆدان و کۆنترۆڵکردنیان هیچ مانایەک بۆ سەرکەوتنی لیبرالیزم نامێنێتەوە(٢). جیهانێک، بۆ گەیشتن بەدوا ئاستی ئینسانیی و بۆ جەختکردنە سەر قەدەغەکردنی گازی ژەهراوی، پێویستی بە نیشاندانی دوا وێنەی ترسناکی جەنگ، تەرمی سوتاوی منداڵانی هەڵەبجەو کوردستانی ئەنفالکراودەبێت تا سیناریۆی کۆنگرەی پاریس سازبدات.

بەڵام بەدەر لەو ڕاستییە بەدیهی و گەمە نێودەوڵەتیانەی کە هۆکارێکی سەرەکیشن بۆ ئەو دیمەنی مەرگەی لە چەند شوێن و زەمەنێکی دنیادا ڕوودەدەن کە جیهان دەیەوێت ڕکێفی عەقڵانی خۆی بکات و تادێت بانگەشەی ئەخلاقیەتی کۆمەڵگەی مەدەنی نوێ، کە دەکرێت بە کۆمەڵگەی «ژیان دۆست»ی ناوی بەرین پتردەبێت، کۆمەڵگەیەک کە عەشقی بۆ ژیان پترە لە عەشقی مەرگاوی و گرێ شەڕانگێزیەکان، وە بەدیدێکی عەقڵانیەوە هاوکێشە جیۆپۆلیتیکەکان ڕەسمەدەکاتەوەو کەلتوورە لێکنزیکەکان تیایدا خۆیان لە گووتاری «نەتەوەپەرستی» دووردەخەنەوە. ئەم ووتارە، خۆدانە لە پەیوەندییە ناکۆک و هاوکێشە لێکداپچڕاوەکانی نێوان دوو نەتەوە، وە ئەو بونیادە مێژوویانەی کە ڕەوتێکی سوریالیان داوە بە تیرۆر لە نێوانیاندا. بۆچی پەیوەندی نێوان دوو نەتەوە دەگاتە ئاستێک کە تەنها شەڕ بەلایدابخات؟! بۆچی بەریەکەوتنی دوو شوناس و دوو کەلتور دەبێتە زنجیرەیەکی بەردەوام و یەک لەدوای یەک لە شەڕ و کوشتارگا؟! کە تەنیا دوو گوتاری شەڕانگێز بەرامبەر یەکدی بەرزدەکەنەوە. ئەویش گوتاری سڕینەوە یان لەناودان و بەهیچکردنی ئەوی دییە لە بەرامبەر گوتاری «بەرگری»یدا، واتە بەرەنگاربوونەوەیەکی سەرسەخت و شێلگیرانەیە لەبەردەم ستراتیژیەکانی سڕینەوە و شکستپێهێنانی گووفتاری بەهیچکردنیدا. هەڵبەت دیارترین دەرەنجامی ئەم بەریەککەوتنە نوستنی ئەبەدی عەقڵ و داخستنی دەروازەی پرسیاری هۆشمەندانەیە لە نێوان دوو شوناسدا، پرسیار لە ناسینی خود و ئەوی دی، جیاکردنەوەی ماهیەتەکانی خود و ئەوی دی، وە ناسینی سنوورەکانی خواست و خەونەکانی یەکدی، بە پێچەوانەشەوە زیاتر دڕندانەتربوونی غەریزە شەڕانگێزییەکان و مانەوەی «دۆخی سروشتی»یە لەو بەریەککەوتنەدا، واتە باڵادەستی دۆخی سەرەتایی کۆمەڵگەیە، دۆخی پێش ناسینی پرسیاری مەعریفی و ڕێکخستن و یاسا. ئەم دۆخەش زەمینەیەکە بەردەوام گوتاری وەهمی و ناعەقڵانی بەرهەمدێنێ، هۆیەکی کاریگەری گۆڕینی هۆشیاری ئینتماشە بۆ نەتەوە بۆ یادەوەریەکی دەستەجەمعی شەڕانگێز کە هەمیشە غەریزەی خۆڕسکی هێرش و بەرەنگاربوونەوە زیاددەکات، نەوەک عەقڵ بەلای کەشفکردنی چەمکی مەعریفیدا بجوڵێنێ لە ئەنجامی پرسیارکردن لە خود و ئەوی دی، چونکە دوو جەستەی مێژووی شەڕانگێز تەنها لە پانتایی شەڕداو لە ئاستی هێرش و بەرەنگاربوونەوەدا بەریەکدەکەون. ئەمەش ئەو حەقیقەتە دەردەخات کە بۆچی سەرهەڵدانی جوڵەو فیکری ناسیۆنالیزم لە هەناوی مێژوویەکی وادا لە ئاستی لۆژیکیەوە دەپەڕێتەوە بۆ شۆڤێنیزم، کاتێک کەلتوورێک دەروازەی شوراکانی «بەرزەمن» بەسەر خۆیدا دادەخات و سەنگەرەکان بەرامبەر کەلتورێکی دی هەڵدەکەنێت، وە بۆچی جەختکردنە سەر چەمکە شەڕانگێزیەکانی نەتەوەگەرایی ڕەوتی مێژوویی دوو نەتەوە چ لەسەر ئاستی دەستەجەمعی و چ لەسەر ئاستی تاکەکەسدا دیاریدەکات.

ئەوە شوڤێنیزمە کە بەسەندنەوەی هۆشیاری لە تاکەکەس و کۆ وە ئینتمای ئیرادەگەریانەیان بۆ نەتەوە جەنگەکانی خۆی بەردەوامپێدەدات. کە نەتەوەگەرایی دەگاتە قۆناغی شۆڤێنیزم هەموو وێنە جیاکانی دەرەوەی خۆی وە ناسینی شوناسەکانی دی ڕەددەکاتەوە. شۆڤێنزم دنیایەک نابینێ ڕەنگاوڕەنگ بێت، کە دەنگە جیاکانی تێدا بدوێن، دنیای شۆڤێنزم دنیایەکی یەک دەنگ و یەک ڕەنگە، کە بینینی ناچاری ئەوی دی شێواندنیەتی لە تێڕوانینێکی لێڵ و وەهمیەوە، لێرەوەیە شۆڤێنزم کاتێک لەو پرسیارەوە دەستپێدەکات: «تۆ سەر بە چ نەتەوەیەکیت؟»،بەریەکەوتنێکی شوناسیانە بەسەر تاکەکەسدا دەسەپێنێ وە شوناسێکی دەستەجەمعی ئەدا بە تاکەکەس کە لە ڕاستیدا هەموو خودنمایشتکردنێکی لە بەرامبەر ئەوی دیدا نیشاندانی سەرجەم نەتەوەیە وە ڕاگرتنی ڕابردوو و ئایندەیەتی لە بەرامبەر ئەوی دیدا.

-٢-

دەشێت ئەمە بنەمایەک بێت بۆ ئەو مێژووە سوریالیەی نێوان کورد و عەرەب، وە هۆیەک بێت بۆ تێگەیشتن لەسەرسەخترین دوو گوتاری نەتەوە گەرایی، کە گوتاری سڕینەوەو بەرگرین لە حاڵەتی پێکدادانداا. دوو ئیرادەی دژ کەتەنها لە شەڕدا نەبێت خوێنیان تێکەڵی یەکدینابێت، ئەگینا لە ئاستی دیالۆگدا تەلاقی یەکدیان ڕاگەیاندووە. کە دەڵێین دوو ئیرادەی دژ مەبەست لەو ستراتیژییە مەبەستگەرایەیە کە دوو گوتاری سڕینەوەو بەرگری مێژوویەکی دێرینی بەریەکەوتنی نێوانیان پێدەنووسنەوە کە لە دواساتی دڕندەییدا یان سلوکی ئەنفالیانەی لێدەکەوێتەوە یان دروشمی سەرسەختی «یان کوردستان یان نەمان». ئیتر ئەمە بنبەستی نێوان دوو ئیرادەی تاسەر ئێسقان نێگەتیڤن کە هەموو کردەیەکی خۆیان لە ئەیقونێکی پیرۆزدا بەنددەکەن. کە لای شۆڤێنزمی عەرەب کردەی سڕینەوە و لەناودانە کە کردەی بەرگری و تۆڵە لای نەتەوەگەرای کورد پیرۆزدەکات، وە وەڵامی ئەو سزادانە ترسناکەی سەدام حسێن بۆ گەلی کورد کە «جۆناثان راندل» داوایدەکات بۆچی «ئەو سزادانە ترسناکەی سەدام حسێن بەرامبەر کوردی عێراق پیادەیکرد زۆر لەوە تۆقێنەرتر بوو کە – نبو خذ نصر– دژی شەدرەح، میشەح، وە عەبونەغو کردی بەپێی تەورات، کاتێ فڕێیدانە ئاتونەوە کە بریتی بوو لە چاڵێکی پڕ لە قەتران لە ناوچەی کەرکوک»(٣) وە یان کاتێک کە «ولیام ئیگلتون» بەسادەیی ئەنفال بە چەمکی «لەناودانی کەلتوری» پێناسەدەکات. لە ڕاستیدا تائێستا خوێندنەوەی ئەنفال لە نێوان تاوانێکی تاکەکەسی سەدام و دارودەستەکەی، وەیان جۆرە ڕەفتارێکی فاشیستی ڕژێمێکی دیکتاتۆری وە ستراتیژێکی مێژوویی شۆڤێنزمی عەرەبی وەکو یەکێک لە گووتارو دیاردەکانی بزربووە، بەڵکو ئێمە تەنها نیشاندانی دیمەنێک، وە قسەکردن لەسەر قەبارەو شێوازی

نوێ تاوانێکمان بەرچاوکەوتووە کە دەشێت جیهان لە دوای کوشتاری هۆلۆکۆست و هێرۆشیماوە دیمەنێکی تری لەنێودانی دەستەجەمعی بەو قەبارەو شێوازە نەبینیبێت، هەرچەندە ئەنفال دەکرێت وەکو دیاردەیەک، خوێندنەوەی مێژووی ئەو پەیوەندییە سایکۆ - سیاسیانەی بۆ بکرێت کە دوو نەتەوەیان گەیاندۆتە دووریانی کوشتار. ئەنفال تەنها ڕووداوێکی تێپەڕنییە وە تاوانێک نییە لەبیربچێتەوە. وەک عەلی حەسەن مەجید «عەلی کیمیاوی» لە سیاسەتمەدارانی کوردی داواکرد. ئەنفال دیاردەیەکی مێژووییە کە بەیەکنەگەیشتنی دوو گوتاری نەتەوەگەرا دەسەلمێنێت. وە حەتمیەتی ئایندەیەکی دی و شێوازێکی دی لە بەریەککەوتن لە نێوانیاندا دەخوازێت، نەوەکو کورد دووبارە بەرۆحێکی تێکشکاو و تەسلیمبووی دوای جەنگەکانەوە، بەسوکە داوایەکی سلبی سیاسییەوە لەسەر مێزی دانوسانەکان دانیشێت و بەهەمان وەهمی مێژووییەوە بچێتە ناو دیالۆگی عەرەبی - کوردیەوە، لە ساتێکدا کە مێژووی دوای ئەنفال دەبێت بنبەستی زەمەنی تیرۆر ڕابگەیەنێ و لە نەفرەتکردنی کەلتورێکی ناعەقلانیەوە دەروازەی دیالۆگێکی شوناسی - کەلتوری والابکات، کە ئەمەش دیارە دوورە لە گەمەی سیاسەت و جەنگەوە کە هەموو ئەگەرەکان تاقیدەکەنەوە. لێرەوەیە کە دەڵێین خوێندنەوەکانی ئەنفال تا ئێستا خۆیان لە هۆکارە بونیادیەکانی ئەنفال وەکو دیاردەیەک کە ڕەگەزێکی مێژوویی لە پێکهاتەی کۆمەلایەتی، کەلتوری، سایکۆلۆژیای دەستەلاتی دوو نەتەوەدا هەیە، دوورخستۆتەوە و تەنهالەسەر ئاستی بینینی ڕووی دەرەوەی ڕووداوەکەدا وەستاون، کە دەشێت وەکو هەر ڕووداوێکی سادە ببێتە بابەتێکی بەکاربەری هەر هەواڵێکی ڕۆژنامەگەری کە سنورەکانی خوێندنەوەی لە زەمەنی هەنوکەیی ڕووداوەکە تێناپەڕێت. لێرەشدا دەتوانین ئاماژە بۆ سێ جۆرە خوێندنەوەی توێژاڵی و سەتحی بکەین، سێ خوێندنەوە کە وەکو دیمەنێک لە زەمەنێکی وەستاودا مامەڵە لەگەڵ ئەنفالدا دەکەن، بێئەوەی بێگێڕنەوە بۆ ڕەگەزە مێژووییەکان.

یەکەم: خوێندنەوەی شۆڤێنزمی عەرەبی بۆ ئەنفال لە ئاستی ناوەوەدا، کاتێک دەیەوێت ویژدان و ئەودیو هەستی خودی عەرەبی بدوێنێت، لە ڕێگەی جەختکردنەوە لەسەر دروشمەکانی پیرۆزی نیشتمان و پێداویستی بەرەنگاربوونەوەی هەڕەشەی دوژمنە وەهمیەکانی عەرەب، ئەم ڕوانینە خودی جەنگ دەگەڕێنێتەوە بۆ ساتەوەختێکی مێژوویی کە ئەنفال وەکو کردەیەکی خودایی و جیهادیی تەماشادەکات، هەر لەو ڕێگایەشەوە گەیاندنی پرۆژەی کەلتوری عەرەبی پیرۆزدەکات. بەلام هەمان خوێندنەوە لە ئاستی دەرەوەدا هەوڵی شاردنەوەی کاردانەوە ترسناکەکانی دیمەنی ئەنفال دەدات، لێرەوە دیدێکی هاوبەش لەلایەن دەستەلات و میدیای عەرەبی و تەنانەت تاکەکەسیشەوە لە کارادایە بە ئاراستەی ڕەتکردنەوەی دیمەنی ئەنفال وەیاخود وەسفکردنی بە تەنها کردەیەکی دیاریکراو دژی دوژمنانێکی تێکدەر. شێواندنی ڕاستی ڕووداوەکان لە ڕێگەی دژە پروپاگەندەوە و دوودڵ نەبوونی نوێنەرانی دەستەلات و میدیای ئاراستەکراو بۆ دەرەوە بە ئینکارکردنی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی

تەنانەت لە کۆنگرە نێودەوڵەتیەکانیشدا کە دواجار ئەو گومان و بێدەنگییە عەرەبییە دەخولقێنێت، بە شێکی ئەو سیاسەتەیە.

دووەم: خوێندنەوەی کەسانێک کە دەکرێت بە بینەرانی ئەنفال ناوزەدیانبکەین، ئەمانەش لایەکیان کاریان تەنها پۆلینکردنی ڕووداوەکانە بەپێی یاساو پرنسیبە نێودەوڵەتیەکان و بنەماکانی مافی مرۆڤ و پاراستنی خەڵکی مەدەنی لە شەڕدا. ئازایەنەترین دەربڕین و ئەم بواری پۆلینکردنە لە ڕاپۆرتی ڕێکخراوە ناحوکمیەکاندا دەردەکەوێت وەکو ئەمنستی و ڕێکخراوی چاودێریکردنی مافی مرۆڤ و هتد... کاتێک ئەنفال وەکو لەناوبردنێکی دەستەجەمعی ڕەگەز بە بەکارهێنانی چەکی کۆکوژ پێناسەدەکەن. هەڵبەت لایەنی ئیجابی ئەم خوێندنەوەیە وەکو دۆکۆمێنتکردنی مێژوویی ڕووداوەکان و پێناسەکردنیانە وەکو تاوان کە دەکرێت لە داهاتوودا ببێتە پرۆژەی کاری ئیجرائی، بەڵام لایەنی سلبی ئەم خوێندنەوەیە وەرنەگرتنی هەڵوێست و سستی و نەبوونی کاریگەرییە لە ئاستی سیاسەتدا تەنانەت لە ئاستی خولقاندنی ڕای گشتی و خۆتێپەڕاندنی ئاسان بە کەناڵەکانی میدیادا کە زۆرجار وادەکات ڕاپۆرتەکان بەشاراوەیی بمێننەوە. لایەنێکی تری سەلبی لە هەڵوێستی بینەرانی ئەنفالدا ئەوەیە کە ڕووداوەکە لە ناو تاوانێکی هەمەگیریی جیهانیدا دەبیننەوە کە مێژووی سەرجەم مرۆڤایەتی لەو تاوانەوە دەگلێنێت. ئەم خوێندنەوەیەش لە پشتی ڕای گشتی سەلبی عەرەب و بێدەنگی ڕۆشنبیران یاخود وەدەنگهاتنی شەرمنانەیانەوە هەستپێدەکرێت. ئەم خوێندنەوەیە دەیەوێت یادەوەری گشت بگەڕێنێتەوە بۆ ئەو تاوانانەی کە دەشێت لە هەموو زەمان و شوێنێکی دنیادا ڕووبدەن، وە کاتێک ویژدان و جەستەی گشت لە تاوانێکەوە دەگلێنێ، ویژدانی خۆی ئارامدەکات و جەستەی خۆی لە تاوان پاکدەکاتەوە. بۆیە مێژووی جەنگەکانی خۆی لە مێژووی دنیادا ئەشارێتەوەو هۆکارە جیۆ – سیاسی و ستراتیژی هێزەکانی دنیا دەخاتە سەرەوەی هۆکارە بونیادییەکان و دەیەوێت بڵێت تاوانەکان لە ژێر سایەی سیستەم و ڕێکخستنی بلۆکبەندیانەی هێزەکانی دنیادا ڕوودەدەن بۆیە هەست بەتاوانکردن و ڕوتکردنەوەی مێژووی خود و گەڕانەوە بۆ ئەو هۆکارانەی ناوەوە کە هەڵگری شوناسی ئەنفالن هیچ لە ئاڕاستەو قەبارەی تاوانەکان ناگۆڕن. لەلایەکی ترەوە ئەم خوێندنەوەیە، شوناسی قوربانی لەو وێنە تەڵخانەدا دەبینێت کە میدیای جەللادەکان بڵاویدەکەنەوە. بۆ نموونە ئەنفال وەکو شێوازە شەڕێکی کەلتوری ـــ عەرەبی ـــ ئیسلامی کە بانگەشەی هەڵوەشاندنەوەی دنیاو دووبارە بنیاتنانەوەی لە دەوڵەتێکی عەرەبی ـــ ئیسلامیدا دەکات لای تاهیر بن جەللون ووندەبێت و تەنها شێوەیەکی وێرانکردنی هاوچەرخ وەردەگرێت کە تیایدا بوون بەکەمایەتی هەڵەیە. تاهیر بن جەللون کە یەکێکە لەو ڕۆشنبیرانەی عەرەب کە لەسەر ئەنفال بەدەنگدێت، دەڵێت «لە جیهانێکدا جەنگەکان تیایدا بەردەوامن و ئەم جەنگانەش بەوەفان بۆ زۆرترین شێوە کۆن و سەرەتاییەکانی وێرانکردن، جیهانێک تێیدا مرۆڤ بە ئاستی زیرەکی و مرۆڤبوونی

جیاناکرێتەوە هێندەی بە دووبارەکردنەوەی هەمان شێوازەکانی وەحشیەت جیادەکرێتەوە، لە جیهانێکی وادا بوون بە کەمایەتی هەلێکی ناشایست و هەڵەیە» (٤). بەلای بن جەللونەوە ئەوەی وادەکات کەمایەتی قبوڵنەکرێت جیاوازییەتی لەوانی دی لە کەلتورو زەمان و ڕێورەسمدا، کە لە جیاتی قبوڵکردنی ئەم تایبەتمەندێتییە کەمایەتی ڕاودەنرێ، دەردەکرێ و بە جۆرەها چەکی ئاڵۆز و گازی ژەهراوی لەناودەبرێت، ئەو دەڵێت: «کەمایەتیەکان لە هەموو کات و شوێنێکدا شەڕپێفرۆشراو بوون. وە هیچ شارستانیەتێک نییە خواستی پێشوازی و قبولکردنی کەمایەتیەکانی خۆیی و ڕێزگرتنیانی هەبووبێت، هەر لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە بیگرە تا یەکێتی سۆڤیەتی و گەڕانەوە بۆ ئیمپراتۆریەتی ئیسپانی کە لەبەردەم مێژوودا سەبارەت بە لەناو بردنی هیندە سورەکان بەرپرسیارە، ئەو تاوانەی کە کۆچەرە ئەمەریکییەکان بەوپەڕی وەحشیەتەوە بەردەوامیانپێدا» (٥). هەرچەندە تێڕوانینی بن جەللون وەکو تێکشکاندنی بێدەنگی عەرەبی و بەقسەهاتنێکی ئەگەر پەراوێزیانەشبێت لە دەرەوەی گوتاری بالادەستی عەرەبیەوە گرنگی خۆی هەیە، بەلام چونکە لەناو کایەکانی کەلتورێکدا دێتە قسە کە مێژووی خۆی بە کۆمەڵێک چەمک لێڵکردووە و تا ئێستاش ئاین و گوفتاری ڕەگەزگەرایی پێکهاتەی شوناس و ڕەهەندە ستراتیژیەکانی دیاریدەکەن، ئیتر دەنگێکە بە ترساوی دەمێنێتەوەو توانای ئیدانەکردنی ئاشکرای کە لتوورو مێژووی خۆیی و تێکشکاندنی ئەیقونە پیرۆزەکەی نییە، بەم جۆرەش ئەم تێڕوانینە کێشەی شوناسێک لە چوارچێوەی کەمایەتیدا بچوکدەکاتەوە، ئەمەش زۆر ترسناکترە لە گوتاری شۆڤێنیزمی عەرەبی کە لە ڕاستیدا دانپیانانێکی شاراوەی بەرامبەر شوناسی کوردی لادروستبووە، هەر بۆیەش بانگەشەی شەڕی لەناودانی دەکات. بەلام کاتێک ڕۆشنبیری عەرەبی شوناسێک دادەبەزێنێت بۆ ئاستی کەمایەتی ئیتر هاوتای ئەو کۆسپانەی دەکاتەوە کە شارستانیەتە مرۆڤایەتییە مەزنەکانیش ناچاربوون بە لادان و پێشێلکردنی پێشکەوتنی خۆیان بنیادبنێن، ئەمەش لە کاتێکدا بیانوو هێنانەوەیە بۆ دڕندایەتی شارستانییەتی ڕۆژئاوا و گشتگیریکردنی کردەی لەناوبردنی کەمایەتیشە لە دنیادا، لێرەوە ڕۆشنبیرێکی عەرەبی وەکو بن جەلوون پێویستی بەوەنییە کە لەدوای هێرشەکانی ڕۆژئاوا و لەناوبردنی هیندییە سورەکانەوە نموونەی شێوە پەلاماردانی عەرەبی و چوونە دەرەوەی لە دوورگەی عەرەب بە لێشاوی خێڵە شمشێر بەدەستەکانەوە بهێنێتەوە، یان لە کەلتووری عەرەبیدا بۆ مانا دەلالیەکانی ئەنفال بگەڕێت. دواجار ئەم جۆرە تێڕوانینە داوایەکی ریفۆرمخواز ئاڕاستەی شۆڤێنیزمی عەرەب دەکات کە ستراتیژی جەنگ و پەلاماردان بگۆڕێت بە سیاسەت، ئەویش بە قۆستنەوەو وەرگرتنی کەمایەتی لەناو خودا بە هەندێ لە ماهیەتە کەلتوریەکانەوە تا دواتر لە ستراتیژ و پرۆژەی نەتەوەیی گشتگیردا یەکدەگرێتەوە. لێرەوە داخوازی ڕۆشنبیری پێشکەوتنخوازو ئینسانی عەرەب لە ڕژێمە دەستەلاتدارەکانیان، ناسینی هەندێ مافی ڕۆشنبیری و ئیداری و ئاینیی و زمان و تایبەتمەندێتی

ئەتنی کەمایەتیەکانی وەکو کورد و بێربێر و قیبتی و مەسیحیەکانە کە ئەمانە لە نیشتمانی عەرەبدان و دواجار هەر قەدەریان جوتبوون و گونجانە لەناو کەلتوری عەرەبیدا.

سێیەم: تێڕوانینی کوردی بۆ ئەنفال و کارەساتەکانی دی لە تێڕوانینەکانی دەرەوە زیاتر حوکمی زەمەنە دووبارەکان بەسەر خۆیدا دەسەپێنێتەوە. دەکرێت بڵێین بەدەنگهاتنێکی ماسۆشیانەیە کە لە جیهانێکی کەڕوکوێردا خۆشنودی خۆی لە بەردەوام هەڵخستنی تەرمەکاندا بۆ دەرەوە دەبینێت، گوتاری کڕوزانەوە و خۆنیشاندانی کوردی وەکو قوربانییەکی ئەبەدی، دوو هاوار لەو بێدەنگییە تۆقێنەرەی دنیادا دەتەقێنێتەوە.

یەکەم: نیشاندانی قەبارەو زەخمی کارەساتەکانی لە تراژیدیترین و ترسناکترین شێوەدا، کە لێرەوە دوای ئەوەی ستراتیژی مانەوەو بەرەنگاربوونەوەی کوردی هەرەسدێنێ، ئیدی ئەو ستراتیژە بەدەرەوە دەسپێرێتەوەو دواتروسکەی هیوای مانەوەی لە چەمکە ئینسانیەکان و پرنسیبە نێونەتەوەییەکاندا دەبینێتەوە، لێرەوە کوردی وەکو بەشێک لەو خێڵی مرۆڤایەتییە داوای داڵدەو فریادرەس لە کۆمەڵگاکانی دەرەوە دەکات.

دووهەم: تاوانبارکردنی گشت واتە تاوانبارکردنی دنیا، وەکو هۆکاری ئەو دەرەنجامە، لێرەشدا چەمکی دنیا تەسکدەبێتەوە بۆ هێزو ئاماژە بۆ ئەو هێزە دەستەڵاتی و سیاسیانەی کە کارلێککەری ڕاستەوخۆیان لە ڕوودانی کارەساتەکاندا هەیە. ستراتیژی کوردی لە تاوانبارکردنی دنیادا مەبەستی بەدەنگهێنانی دنیایە نەوەک کردنی بە دوژمن، چونکە کورد بەو زەخمە کوشندانەوەو لە دووڕیانی نەماندا، مانەوەی خۆی لە دۆزینەوەی دۆستەکانیدا دەبینێتەوە. لە ڕاستیدا کێشان بە دەروازەی هێزەکانی دنیادا بۆ بەدەنگهێنانی ئەو خامۆشییە سامناکە، لەودیویەوە هاواری هەموو ئەو گەلانەشە کە بە زوڵملێکراو ناسراون یان هەست بە قوربانی بوون و زوڵملێکردنیان دەکەن لە گەمەی سیاسەتدا، بەڵام لەو نێوەندەدا هاواری کورد، کڕوزاندنەوەیەکی زۆر تەنیاتر و بە ئاوازێکی هێندە خەمبار و بێهودەیە کە لە پشتییەوە شکستی تەواوی هەموو گوتارەکانی کوردی لە مانەوەو بەرگریدا دەردەخات لە بەدیهێنانی کەمترین ئاستی خەونەکانیدا. هەموو چەکەکانی کورد تێکدەشکێن تەنیا چەکی کڕوزاندنەوەو هەڵخستنی تەرمەکانی نەبێت، کورد هێندە لە تەنیا مانەوەی خۆی و بێدەنگی کوشندەی دنیا دەترسێت کە پچوکترین وەدەنگهاتن هەناسەیەکی ژیانەوەی پێدەبەخشێت، بەڵکو لەوەش زیاتر کاتێ کورد ئارامی و فریادەرەسی لە بڵاوکردنەوەی هەواڵی لەنێودانی دڵڕەقانەی خۆی لە ئێزگەیەکی ڕادیۆدا یان لە ڕۆژنامەیەکی دنیادا هەستپێدەکات، دەیەوێت بڵێت کە تەنیا نییە، وە ناشێت کە دنیا کێشەی گەلێک و مێژوویەک لە کارەساتەکانی بەبێ چارەسەر بەجێبهێڵێت. کورد تەنیا تەرمی کوژراوی خۆیی و خوێنی ڕژاوی هەیە بیخاتە بەردەم دنیا تا داوای چارەسەرێک بکات، چونکە تا ئێستا ستراتیژی کوردی لە بەردەم هەڕەشەی نەمان و شەڕی سەرتاسەریدا

خـۆڕاگـرنـەبووە، ئەوەی کـردەی تەواوی سـڕینەوەی کـوردی دواخـسـتـووە گـۆڕینی ئاسـتـەکـانی جیۆسیاسـەت بـووە لەناوچەکەدا. ئەنفال شکسـتی تەواوی بە گوتاری بەرگری کوردی هێناو ئیتر کـەوتە بەردەم هـەڕەشـەی نـەمـانی ڕاسـتـەقـینەوە. ئەنفـال وەک لە پـیلانە سـەربازیەکـانی خـۆی کـە «سـتراتیژی کورد قڕان»ـە، «من ئەمـەم لە وتارێکی درێژدا باسکردووە کە گوتاری ئەوی دیی بەرامبەر کورد هەڵگری ستراتیژی قڕکردن و لەناودانیەتی». ئەوەش ئاشکرابوو کە قۆناغی داهاتووتری ئەنفال دوای تەختکردنی گوندەکانی کوردستان و لەناودانی خەڵکەکەی، ئیدی شارە گەورەکان دەبنە پڕۆژەی ئەو قڕکردنە دەستەجەمعیە، کە هیچ گومانی تیانییە کە شانس و گەڕانەوەی کێشەو دژایەتی گەمەی سیـاسی لە ناوچەکـان و خـولقـانی کـێشـەی کـوێت، مـانەوەی کـوردی پاراست، دەنا مـانەوەی کـورد مـانەوەی ئیـرادەگـەرو توانایەکی سـتراتیـژی نەبوو کە لـەبەردەم هـەڕەشـەی سڕینەوەدا خـۆڕابگرێت. کاتێک سیاسـییەکی کورد بە ناچاری لەسـەرمێزی دانوسـان لەبەرامبـەر جەللادەکەیدا دادەنیـشێت کێشەکە دەبێتە قسـەکردن لەسـەر ژمـارە و گوتارو سـتراتیژی ئەنفـال دەبێتە مـەسـەلەی (١٨٠) هـەزار بێسـەروشـوێن، ئەمـە لە یەکێک لە دانیـشـتنەکـانی وەفدی بەرەی کوردسـتـانی و ڕژێمـدا ڕوودەدات لە ساڵی (١٩٩١)، کاتێک دوای چارەنووسی (١٨٠) هـەزار کوردی ئەنفالکراو ئەکەن. عەلی کیمیاووی، لێپرسـراوی ئەنفال کە لە دانیشـتنەکەدا دەبێت، بە تورەیی دەڵێت ئەبێ لەبیرتانبچێتـەوەو دوای ئەوە ژمارەکەش تەنها لە (١٠٠) هەزار تێناپەڕێت(٦). لەم گەمەی ژمارەیەوە کورد شانازی مانەوەی خۆی لەبەردەم دوژمنەکـەیدا بەو لێشـاوە زۆرەی تـەرمـەکانیـەوە خۆینیـشـان ئەدا، لەکـاتێکدا دوژمن داوای لەبیرچونەوەی لێدەکات بێئەوەی دەستبەرداری گوفتـاری سڕینەوەبێت... ئەمەیە کورد لەناو گەمـەی لێبوردن و مێژووی بیرچونەوەکاندا بزردەکات. ئەگینا یەکەمجار نییە کە شـوناسێکی وا لەبەردەم پەلامـاری سـەرتاسـەریدا بەچۆکدابێت، چونکە هـەرکاتێک دەکـەوێتە بەردەم هێرشـی جینۆسـایدەوە، شـوناسـێکی دی دێت و قـڕکـردنی ڕادەگـەیەنێت و ئەو پێش تەسلیـمـبـوون ڕێگەچارەی هـەڵاتن هەڵدەبژێرێت، وە تەقـەللای دورخسـتـنەوەی پانتـایی خـەبات و بەرەنگاربوونەوەی دوژمـنەکـەی ئەدات، کاتێک کە چیاکـانیش ناتوانن بەرگری لێبکەن، ئیدی بێخاک و شـوناس لەبەردەم گەمارۆ و هێرشی هـەمـەلایەنەدا دەمـێنێتـەوە، واتە مـیللەتێک لێدەپچـڕێ و دەبێتـە ئەو تاکـە کـەسـە هـەڵاتووانەی کـە هـەریەکـەو بە تەنیـا بۆ مـانایەک بۆ ژیانی خـۆی دەگـەڕێت. لێرەوە ئەنفـالەکـانی (١٩٧٥، ١٩٨٨)، کـۆڕەوی(١٩٩١)، و (٣١)ی ئابی (١٩٩٦)تەنـهـا یەک مـاناو دەرەنجـامـمـان نیـشـانئـەدەن، ئـەویش خـودبینینـەوەی بێـشـوناسی مـیللـەتێک و خـۆدانە دەست قـەدەرە، ئەگـینا چ مـانایەک بۆ هـەڵاتنی سەراپای میللەتێک هەیە کە پێش چەند سـەعاتێک لە کۆڕەو هێشتا لە نەشئەی خـەونی هەڵبژاردن لە نێوان شـێوە دەسـتـەڵاتی (شـورایی، کـۆمـۆنیـست، دیموکـراسی، یان بەرەییـدا) دەژیا، ئەگـەر ئەو ڕاستییە نەبێت کە ئەو تەنیا دوور لە دوژمنەکانی ئاسودەیەو هەر لە حاڵەتی بەرەنگاربوونەوەی بچوک

و لە پەنتایی شەڕی سنورداردا دەتوانێت مانایەک بە خەباتی خۆی بدات، کە شەڕی شاخ و پێشمەرگایەتییە. کورد جوگرافیای خۆی ئەو کاتە خۆشدەوێت کە خۆی لە دوژمنەکانی پێدەشارێتەوە، دەنا کاتێ جوگرافیا ئەو ئەرکەی نامێنێ ئیدی ئەو لێیهەڵدێ، ئاشکراشە کە بەرامبەر تێدەگات گوتاری مانەوەو بەرگری کوردی مانای جوگرافیای سەختی کوردییە، مانای خۆشاردنەوەو خۆکردنە وەهمە لەو شاخانەدا، وە دواتر کە ستراتیژی گەمارۆدانی هەمەلایەنی ئەو جوگرافیایە ڕووتدەکاتەوەو نهێنیەکانی ئاشکرادەکات، وە ئەیقونی پێشمەرگە کە لە دیدی دوژمندا ئەو بوونەوەرە خورافیە نادیارەیە کە نازانرێ لە کوێوە هەڵدەکوتێتە سەری، تێکدەشکێنرێ، کاتێک ناچاردەکرێت لەو سەنگەری جوگرافیایە بێتەدەرێ، کاتێک پەیوەندی بەرگری ئەو و کوردستان لێکجیادەکرێتەوەئیدی بێشوناس دەمێنێتەوە و جگە لە هەڵاتن چەکێکی تری پێنیە مانەوەی خۆی پێبپارێزێت، وە گوتارێک نامێنێ ئەو حاڵەتی تێکشکانەی پێ شیبکاتەوە تەنها دووبارەکردنەوەی هاوارو کرۆزانەوەو تاوانبارکردنی دنیا نەبێت، وەکو هۆکارێکی ڕاستەوخۆی تێکدانی شەڕی بەرامبەری لەگەڵ دوژمنەکەیدا و زاڵکردنی ئەو بەسەریا بەهۆی پێبەخشینی ئەو تەکنیکانەی جوگرافیای ئەم و تاکە سەنگەری خۆشاردنەوەیان لێئاشکراکرد. کورد کە ڕەوتی مێژوویی هەموو خەباتێکی لە هیچدا کۆتایی پێدێت، جگە لە نمایشکردنی تەرمی قوربانیەکانی کەمترین ئاستی خوێندنەوەی ئەو مێژووەی لادروستنابێ، ئیتر هیچ جیاوازییەک نامێنێ لە نێوان سەرکردەکانی و تاکەکەسێکی سادەشدا لە شێوازی خودنمایشکردندا وەکو قوربانی. لێرەوە توانای ئەوەی نامێنێت کە کارەساتەکان بە مێژووەوە گرێبدات و تراژیدیاکانیش دەبنەوە بە بەشێک لەو تێڕوانینەی میدیای دەرەوە بڵاویدەکاتەوە. لێرەدا هەموو هاوارێکی کوردی بۆ دەرەوە وە سەرزەنشتکردن و تاوانبارکردنی دنیا لە ڕاستیدا ڕاکێشانی دەستێکی فریادڕەسە بۆ شوێنی کوشتارگەکەی، تەقەلای شکاندنی سنوری بێدەنگی ئەو و وەدەستهێنانی ئاوڕدانەوەیەتی لەو قوربانیانە. لێرەوە کورد بە هاتنی ڕۆژنامەنووسێکیش بۆ خاکی کارەساتەکانی تەنیایی خۆی لەبیردەچێتەوە و هەوڵئەدا گێڕانەوەی تراژیدیاکانی لە ترسناکترین دیمەندا بۆ بەرامبەرەکانی نمایشبکات. لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی هەندێک لەو کەسانەی لە ئەنفال دەربازبوون کە لە یەکێک لە ڕیپۆرتاجەکاندا چاوپێکەوتنیان لەگەڵ کراوە زمانێکی خەمئامێزی ئەو کەسە تەنیاو ترساوانە هەستپێدەکرێت کە پێشتر ئەو شێوە تۆقێنەرەی ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمن و شەڕی سەرتاسەریان نەبینیوە، بۆیەشە شیکردنەوەو مانایەکیان بۆ ئەو جەنگە پێنییە. ئەوان لەیەک ساتەوەختی مێژوودا دەژین کە بۆتە دیمەنێک، دیمەنی مەرگ و کیمیاباران، دیمەنێک کە «جوگرافیا» و چیاکانی کوردستان دەستەوسانە لە پاراستنیاندا. لێرەوە توشی تۆقاندن و هەڵکەندن لە خاک و ڕووبەڕووی بێشوناسی بوونەتەوە. لەو بەسەرهاتانەدا ووشەگەلی هەڵاتن، خود دەربازکردن، تەنیا مانەوە، مەرگی دەستەجەمعی

دەبیسترێت، لەگەڵ پەنابردنەوەی بێهودەدا بۆ سروشت.

«حەمە عەلی» کە یەکێکە لەوانەی لەو هێرشانەدا دەرباز‌بووە ساتەوەختی ئەنفال لە لێکدابڕانی خەڵکی لەیەکدی و لە خاکەکەیدا دەبینێتەوە، کە ئەوەش کوشندەترین ترسی بێشوناسیبوون و شکستی گوفتاری مانەوەیە کاتێ کورد تەنیادەکرێت و لە خاک دادەپچڕێنرێت. حەمە عەلی دەڵێت: «پاش ئەوەی ئێمەیان بردە مەعەسکەری تۆپزاوا، لەوێ بووە هەراو باوکەڕۆیەک، لێیان ئەداین، ژنیان بەجیا دەکردە قاعەیەکەوە، پیاو بەجیا، مناڵ بەجیا، گەنجیان بەیەکەوە جیادەکردەوە، من ئەو کاتە هەستم ئەوەبوو کاتێک ئێمەیان لەو خاکە دەرکرد، ئێمەیان لەیەکتر جیادەکردەوە، ئیتر وتمان یەکتری نابینینەوەو ئەو خاکە نابینینەوە»(٧).

-٣-

لەپشت ئەم خوێندنەوانەوە کێشەیەکی شاراوەهەیە کە ڕەگوڕیشەکانی لە مێژوودایە، کێشەیەک کە ڕوانینێکی سایکۆ ـ سیاسی شەڕانگێزی لە نێوان دوو شوناسدا خولقاندووە، تا لە هۆکارە مێژووییەکانیشی نەدەین و شیاننەکەینەوە، بێگومان کارەسات و پێکدادانە شەڕانگێزەکانی هەر دووبارەدەبنەوە.

بۆ خۆلادان لەو ڕوانینە توێژاڵیانە دەبێت باوەڕ بەو سەرسەختی و دەمارگیرییە بهێنین کە لە کەلتوری مێژوویی ئەم دوو شوناسەدا دەبینرێن کە ئەنفال و کاردانەوەی تۆڵەیان ئەنجامداوە. واتە دەبێت لە بزربوونی دیالۆگێکی ناهاوتا بدوێین لە نێوان دوو شوناسدا کە بوونەتە دوو دژ، لە ساتی پێکهاتنی دەوڵەتی عەرەبی وەکو ماشێنێکی جەنگی، مێژوویی و یەکگرتنەوەی شێوازی سەرهەڵدانەوە نوێکەی لەگەڵ فاشیزمدا و دواتر بالادەستبوونی شمشێرەکانی تیرۆرو تۆقاندن بەدڕندانەترین شێوە لە نێوان ئەم دوو کەلتوورەدا. ئەو مانایەی کە دەمانەوێت بە تیرۆری بدەین لەم پەیوەندیەدا تەنها شێوەی شەڕو خستنەکاری ئامێرەکانی تۆقاندن نییە، بەڵکو هەڵگری وەزیفەیەکی ستراتیژی لادانی دوژمنێکە، وە ڕەهەندێکی تری هەیە ئەویش سەپاندنی سایکۆلۆجیەتی تۆقاندنی بەردەوامی ئەوی دییە لە ڕێگەی ڕاگەیاندنی جەنگێکی بەردەوامەوە کە هەمیشە دۆخێکی سایکۆلۆجی نائارام و ناسەقامگیر بڵاودەکاتەوە. ئەم دۆخەشە کە ئێستا کورد بە تەواوەتی تیادەژی، تووشی ترسێکی هەمیشەیی کردووە لە بەرامبەرەکەی کە ئەمەش لەو دیو هەستیدا گرێی تۆڵەیەکی شەڕانگێزانە برەوپێدەدات و لەسەر زەمینەی واقیعیشدا هەر ڕووبەڕووبوونەوەیەکی دی لەگەڵ بەرامبەردا وەک مەرگ و سڕینەوەی خۆی دەبینێ، چونکە ئەنفال دەروازەی بەریەککەوتنە سنوردارەکانی داخست و شکستی بە گوتاری بەرگری و مانەوە هێنا. لێرەوەیە کە مێژوو چەمک و ستراتیژیەکانی خۆی

دەگەڕێنێتەوە بۆ سەرەتاو ئەنفال دەبێتە هەڵگری دەلالەتەکانی و وەڵامی ئەو تراجیدیا جێماوانەو ئەو کوشتارو بەریەککەوتنە شەڕانگێزیانەی دوو شوناس ئەداتەوە و پێماندەڵێت، کە بۆچی ئێمە هێشتا هەر لە سەرەتای مێژوودایین وە بۆچی ئەوەی ڕەوتی زەمەن بە ئێمەی بەخشیوە گەشەسەندنی دوو خواستی ئەودیو هەستە، گەورەبوونی خواستی تیرۆرو لەناودان لە بەرامبەر ڕق و خواستی تۆڵەدا! ئەگەر لە ڕاڕەوەکانی مێژوودا بەدوای ئەو وەڵامەدا بگەڕێین، کە ئایا بۆچی ناسیۆنالستی عەرەبی جەنگێکی هاوچەرخ و ڕێکخراوی ئێستای بە ئەنفال ناودەنێت؟ بە دڵنیاییەوە لەو دوو لێکدانەوەیە زیاترمان دەستناکەوێت.

لە کاتێکدا لای کورد، ئەنفال غەدرو بەهیچکردنی شوناسیەتی کە تۆڵە دەخوازێت، لای ناسیۆنالستی عەرەب، ئەنفال ژیانەوە و هەناسەدانە لە کردەیەکی پیرۆزدا و گەیاندنی پەیامێکی خوداییە، واتە کردەی پیرۆز هێشتا تەواو نەبووەو پەیامی خودایی نەگەیشتۆتە دوا سنوورەکانی خۆی، بۆیە ئەم ناسیۆنالستە جەنگە نوێکانی تێکەڵ بە زەمەنی بەسەرچووی دەکاتەوەو دەیکاتە درێژەپێدانی ساتەوەختی یەکەمینی فەتح و دەستپێکردنی مێژووی خۆی لەگەڵ ڕاگەیاندنی پڕۆژەی کەلتووری خۆی بۆ دەرەوە، جەنگ لای ناسیۆنالیزمی عەرەب هەناسەدانە لەناو مێژوویەکدا کە دەلالەتێکی نەگۆڕی هەیە کە ئەویش ژیان و خەوبینینە لە چرکەی پیرۆزو توانای گەیاندنی پەیامدا، چونکە هێشتا پەیام دەلالەتخوازییەکانی خۆی لەدەستنەداوە، لێرەوە کە ناسیۆنالستی عەرەب خودا دەکاتەوە سەرچاوەی سروشتی ئیلهامی خۆی، ئیدی لە ڕوانگەی بوون بە ناوەندو هەڵگری حەقیقەتە وە دەڕوانێتە دنیاو خودی کارەکانی خۆی، حەقیقەتیش لێرەدا مانای هەڵگرتنی ئەو بانگەشە دینییە پیرۆزەی کە شەرعیەتی وێرانکردنی ئەوانی دی پێدەدات، وە بەناوەندبوونیش واتە خودناسین وەکو چەقی تەبشیری ئەو پەیامە بۆ دنیای دەرەوە وە لێپرسراوێتی بەرامبەر هەرچ نوچدان و سەرکەوتنێکی ئەو پەیامە «نموونەی ئاشکراش وەدەنگهاتنی خێراو ڕاستەوخۆی ڕژێمە عەرەبیەکان یان ناسیۆنالیستی عەرەبە سەبارەت هەر ڕووداوێک کە پەیوەست بێت بە ئیسلامەوە لە دنیادا، وەکو کارێکی تیرۆرستی فۆندەمەنتالیستەکان، لێدانی ئیسلامی سیاسی لە تورکیا، ڕووداوەکانی بۆسنیا، ئەلبانیا و هتد وەبیرخستنەوەی دنیا بەوەی ئیسلام دینێکی ئاسمانییەو پەیامێکی پیرۆزی جیهانی هەیە». لێرەوە ئەنفال ئیدی لەهەر زەمەنێکدابێت وە بە چ شێوازێک بێت وەزیفەیە، دوژمنەکانی ئەنفالیش دەبێت فڕێبدرێنە دەرەوەی مێژوو، دەبێت ڕێگە بۆ ڕەوتی پەیام چۆڵکەن دەنا لادانیان ئەرک و واجبە، چونکە ناسیۆنالستی عەرەب خۆی بەهەڵگرو کوڕی پڕۆژەی ئیسلام دەزانێت. ئیدی هەموو جەنگەکانی خۆی هەر لە ئاستی جیهاد و فەتحدا دەبینێ. زەمەنێک دەژێنێتەوە کە شەڕ هۆکاری چەسپاندنی دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامی بوو لە ناوەوە بە لێدانی خەوارج و کافرەکان، وە لەدەرەوەش بە پڕۆژەی بەخودایکردنی دنیا بەشەڕی فتوحات، ئیدی کاتێ ناسیۆنالستێک لەم زەمینە سەلەفییەوە

سەردەردێنێ و لەو وەهمە مێژووییەوە شمشێرەکانی ڕادەوەشێنێت، پرۆژەی بەخوداییکردنی دنیا لە ڕێگەی بە ئیسلامکردنییەوە نابێتە فریادڕەسێکی ڕۆحی گەلان بە گەڕانەوەیان بۆ ژێر ڕەحمەتی خولقێنەر بەقەد ئەوەندەی دەبێتە پرۆژەی چەسپاندنی دەستەڵاتێک کە ئەوانە لە ڕێگەیدا ڕاوەستاون بوونەتە کۆسپ. لێرەوەیە کە ئیسلام بۆ ناسیۆنالستی عەرەب، دین نییە، بەڵکو شوناسە؛ وە دین خۆی بۆتە دەمامکی ئەو شوناسە کە خۆی پێ موبارەکدەکات و ئەوانی دی دەخاتە خانەی موشریک و کافر یان شعوبییەوە کە ڕێگە لەبەر جەستەبوونی دوا ئاستی بڵندی و گەشەسەندنی دەگرن. دین بۆخۆی دەمامکی جەنگی نەتەوەییە دژی ئەو شوناسە نەفرەتلێکراوانەی لە خوداوە بە مەرگ حوکمدراون، ئەم ڕەفتارەی ناسیۆنالیزمی عەرەبییە کورد دەکاتە یەکێک لەو دوژمنە قەدەرییانەی دەبنە ڕێگر و لەم ئاستەشدا ئیسلامبوونی کەڵکێکی نییە و دادینادات. دابەشکارنی ئەو وەزیفەیەشە کە لە کردەی چەسپاندنی دەستەڵاتی ئیسلامدا لە نێوان هەڵگری پەیامی پیرۆز «عەرەب» کە وەزیفەی بنیاتنەرو خولقاندنی مەملەکەتی خوای هەڵگرتووە، وە تێکدەران «شعوبیەکان» کە وەزیفەی ڕوخاندن و سستکردنەوەی پێکهاتنی ئەو مەملەکەتەیان هەڵگرتووە، هەستی ڕاسیزم و شۆڤێنستی لای نەتەوەی بنیاتنەر دەخولقێنێ، بەڵام ئاخۆ ئەم هەستە تا چەند لەڕووی چەمکەوە لەگەڵ ڕاسیزمی هاوچەرخ یاخود لە ساتی دۆزینەوەی جوگرافیەکان هاومانایە، ئەگەرچی لە توندوتیژییدا لەیەکدی نزیکبن؟!

ڕاسیزمی عەرەبی هەڵگری هەمان چەمک و پەیامی ڕاسیزمی ڕۆژئاوا نییە کە هاوکاتی قۆناغی پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەییە، ڕۆژئاوا کاتێ دنیا شاراوەکانی دەرەوەی خۆی دەدۆزێتەوە، لە هەمان کاتدا دەرک بە جیاوازی و ئاستی گەشەسەندنی باڵای شارستانیەتیەکەی خۆی لە بەرامبەر دنیا نادیارەکاندا دەکات کە هەڵبەت ئەمەش ئیرادەی جوڵەو گەیاندنی ئەم ئەزمونە شارستانێتییە و چەسپاندنی ئەم سیستەمە دەستەڵاتی و ئیدارییە باڵایەی لادەکاتە پەیامی ڕۆژئاوا لەو شوێنانەدا کە سیستمە سەرەتاییەکانی ژیان، پەیوەندییەکانی خوێن، نزیکایەتی، ئینتمای خێڵ، تەوتەمیەت هێشتا بنەمای سیستمی کۆمەڵایەتی و دەسەڵاتی داڕشتووە، دەوڵەتی ڕۆژئاوا کە خۆی بە باڵاترین و جوانترین گەشەی «ڕۆحی دنیا» دەبینێ لە ڕێی جێگیرکردنی ئەو چەمکە ئەخلاقییەوەی کە دەوڵەت دەکاتە بوونەوەرێک کە لەسەرووی تاک و کۆمەڵ و دنیاوە ڕادەوەستێت. گەیاندنی ئەم گەشە ڕەهایە بۆ دنیاو فراوانکردن و دۆزینەوەی شوێنەکانی دەرەوەی دەوڵەت، ئیرادەی جوڵەو خستنەکاری هەموو شێوازە شیاوەکان فەراهەمدەکات کە لەهەمان کاتیشدا گەنجینەیەکی مەعریفی و تیۆری لە بوارەکانی فەلسەفی، سیاسی، دینی، ئابوری و کۆمەڵایەتیدا پاڵپشتیدەکات. دۆزینەوەی جوگرافیایی و تیۆری پانتاییە پڕێویەکان «نظرية المجال الحيوي» بۆ دەوڵەتی نەتەوەیی بەلای جیۆپۆلیتیکخوازەکانەوە، کەڵەکەبوونی سەرمایەو بەرهەم و گەڕان بەدوای بازاڕەکانی ئاڵوگۆڕدا لای

مێرکنتیل و ئابوری زانە سەرمایەداریەکان، ڕەهاکردنی شارستانیەتی ڕۆژئاواو پیرۆزکردنی کۆمەڵگەی مەدەنی و پێداویستی گەیاندنی فەلسەفەی ڕۆژئاوا بەلای ڕۆشنفیکرانیەوە، دووبارە تەبشیرکردنەوەی مەسیحیەت بەلای کەنیسەی ڕۆژئاواوە شەرعیەت بەو پەلهاویشتنە گەورەو توندوتیژەی دەوڵەتانی ڕۆژئاوا ئەدەن بۆ دەرەوە کە دواجار بەبێ جەنگ و کوشتارە ترسناکەکان دژی گەلە سەرەتاییەکان تێناپەڕێت. بەڵام جەنگی ڕۆژئاوا وەک هیگڵ پاکانەی بۆدەکات پاکژکەرەوەیەو حاڵەتی دروستی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئاکاری گەل کە ئاشتی بەردەوام دایرزاندووە، وەک چۆن هەڵکردنی با دەریا لە بۆگەنبوون دەپارێزێت، ئاواش جەنگ شارستانیەت لەبنبەست ڕزگاردەکات، کەواتە دەبێت بڵێین کاتێک ڕۆژئاوا جەنگەکانی دژی دەرەوە ڕادەگەیەنێت لەپێش هەمووشتێکدا ئەو پێکهاتە هەڵاوساو ئاڵۆزەی خۆی لە شێوان و بۆگەنبوون و ڕاوەستان لە پانتاییەکی تەسکدا ڕزگاردەکات، لێرەوە بەدوای ئەو شوێنانەدا دەگەڕێت کە گەشەی ئایندەیی خۆی تێدادەبینێتەوە، کاتێکیش بەر ئەو کەلتورە سەرەتایی و پێکهاتە لاوازانە دەکەوێت کە توانای بەرگریکردنیان نییە لە خودو مانەویان، ئیدی ڕۆژئاوا سیستەمی خۆی، کەلتوری خۆی، ڕەگەزی خۆی، وە باوەڕی دینی خۆی دەکاتە بەدیلیان و لەوێوە شوناسی باڵادەستی خۆی بەو شوێنانە ئەدا کە دەیانکاتە نیشتمانی نوێ و ئاڵاکانی لە زەویەکدا دادەکوتێت کە ئەمە دواتر پرسیارو کێشەی ڕاسیزم لە نێوان ڕۆژئاواو دانیشتوانە ڕەسەنەکاندا دەتەقێنێتەوە.

بەڵام ڕاسیزمی عەرەبی دەرەنجامی قۆناغی دوای سەرهەڵدانی شارستانیەتێک و خود کەشفکردنی نییە لە بەرامبەر ئەوانی تردا، هەڵبژاردنێکی ناچاری ساتی بنیاتنانی پرۆژەی ڕۆشنبیری عەرەبی و دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامی نییە، بەڵکو لەدایکبوونی ئەم چەمکە هاوکاتی پرۆژەی عەرەبییە کە هێشتا پرۆژەیەکی خوداییە، واتا هێشتا وێنە خەیاڵیەکانی لە دەق ‹واتە لە قورئان›دایە، کاتێک خودا گەلێک لە گەلان دەکاتە سەردەستەی ئەوانی دی. بێگومان ئەم بیرۆکەیەش بۆئەوەی ببێتە چەمک و گووتاری گشت، پێویستی بەهیچ بنەمایەکی مەعریفی و تیۆری نییە، بەڵکو لەسەر دوو کۆڵەکەی ئەخلاقی ڕادەگرێت، ئەویش گۆڕینی دەقە تەنها لە قسەی سەروادارەوە وەکو قورەیشیەکان دەیانووت؛ بۆ کیانێکی پیرۆز، وە دووهەم خولقاندنی ئیمانە بەرامبەر دەق و ناواخنەکانی، بەم شێوەیە کاتێک دەق دەگۆڕێت بۆ قورئانی پیرۆز و دەبێتە «ووتەی خودا» وە دەبێتە خولقێنەری ئیمانێکی دەستەجەمعی خودایی ئیدی لەوێوە پرۆژەی عەرەبی ئیسلامی بەهەموو وەهم و گرێ نەستیەکانییەوە چرکەی پێکهاتنی خۆی ڕادەگەیەنێت و تائێستاش بەردەوامدەبێت، دەکرێت فتوحات و چوونەدەرەوەی عەرەب لە جەزیرە بە هەنگاوی سەرەکی پێکهێنانی ئەو پرۆژەیە دابنێین کە نەیتوانی لە جەزیرەدا قۆناغی فۆرمەلەبوونی دەوڵەتی عەرەبی تەواوبکات. بەڵکو کاریگەری دەق و ئیمان ئەوەندەبوو کە جوڵەو پێکهاتەکانی خێڵە عەرەبیەکانی لە سوپایەکی هەڵگردا بۆ ئاڵای خودا

ڕێکخست کە لە چوونەدەرەوەیدا بەر دەوڵەت و شارستانێتانەکانی وەکو ئێرانی و بێزەنتی کەوت، کە سەرباری هەرەس و لاوازبوونیشیان لە ڕووی سیستەمی دەسەڵاتی ئیدارییەوە هێشتا لە شێوازی عەرەبی ئیسلامی قۆناغی پێکهاتن بەهێزتربوون کە هێشتا قۆناغی بە ناوەندبوونی تەواونەکردبوو، بەڵکو لە نێوان دەسەڵاتی ئەو ئەمارەتانەدا کە نوێنەری بەرژەوەندی خێڵ و تایەفەکان بوون دابەشبووبوو، لە ڕاستیدا ئەوان هەڵگری ڕاستەقینەی پرۆژەی عەرەبی بوون، وە هەر ئەمەشە کە تیرۆرو توندوتیژی سەرەتاییانەی خێڵی بە شێوەیەکی ترسناک تێکەڵی ئەو پرۆژەیە کردووە، کە لەلایەکەوە جەنگەکانی تا ئاستی ئەفسانە ترسناک بوون، لەلایەکی دیشەوە نەیهێشتووە دەوڵەتی عەرەبی لە پرۆژەیەکی سنورداردا سەقامگیربێت، بەڵکو وایکردووە هەمیشە هەڵگرانی ئەو پرۆژەیە شەرعیەتی لە ناودانی ئەوانی دی و بەخودایکردنی دنیایان داوەتەخۆیان، واتە ڕاسیزمی عەرەبی لە ئەنجامی بەریەککەوتن و کەشفکردنی ئەوانی دیەوە پرسیار لە ماهیەتی خۆی ناکات، بەڵکو شەڕانگێزتردەبێ و دەچێتە پلەی شۆڤێنزمەوە، چونکە زیاتر خۆی بە تێڕوانینی سەلەفیانەو سەرچاوەکانی ئیلهامەوە دەبەستێتەوەو بنەمای خۆی لەناو ئەم پێکهاتە سەرەتاییانەدا بەهێزتردەکات، چونکە هێشتا دنیا لەبەردەم ئەمدا ئەو دەروازە داخراوانەیە کە دەبێت «فەتح» بیانکاتەوە، وە ئەمەش لە خۆیدا ئەرکێکی خوداییە، بۆ پرۆژەی ڕۆشنبیری عەرەبی، خۆی لە ناو پرۆژەی بەخودایی کردنی دنیادا دەبینێتەوە کە پرۆژەیەکە ڕۆحێکی جیهادی دەخوازێت و تیایدا دین و جەنگ دەبنە هەڵگری یەک ستراتیژ.

ڕۆژئاواکاتێک دەچێتەدەرەوە و توندوتیژیی بەکاردەهێنێت، لەهەمان کاتدا لە ناوخۆیدا ئەو دەنگە دژانەش بەرهەمدەهێنێت کە جەنگەکان و شێوازی بەزۆر سەپاندنی ئەو شارستانیەتە دادگاییدەکات. ئاستەکانی چوونە دەرەوە زیاد لە ئاڕاستەیەک وەردەگرن و دەنگەکان زیاتر لە پەیامێک ڕادەگەیەنن. بانگەشەیەکی ئینسانی سەرهەڵئەدا کە داوای ڕێزگرتن و خوێندنەوەی قوڵی کەلتوری گەلان و مێژوو و ڕێورەسمی ژیان و بیروباوەڕ و بەهاڕۆحیەکانیان دەکات، مەسیحیەت وەکو دین بە بەهانەی بانگەشەی ئاشتی و خۆشەویستی و لێبوردن و یەکسانی و برایەتی نێوان مرۆڤ پرۆژەی تەبشیری خۆی لە جەنگی ڕۆژئاوا جیادەکاتەوە، لە پاڵ بەرزبوونەوەی دەنگێکی شۆڕشگێڕانەتردا کە ئیدانەی سەرجەم سیستەمی کۆلۆنیالیزمی ڕۆژئاوا دەکات و دروشمی لە نێودانی ڕوتاندنەوەی گەلان و لەناوبردنی کۆیلایەتی بەرزدەکاتەوە.

بەڵام پرۆژەی عەرەبی بە تەنها لە یەک دەنگ و لە یەک پەیامەوە دەچێتەدەرێ و ئەویش ئەرکی «توحید» یەکخستنی دنیایە لە ڕێگەی جەنگەوە کە هۆکارێکی شەرعی و پیرۆز دەگرێتە ئەستۆ، ستراتیژی ئەم پرۆژەیە کە گەیاندنی دین و پەیامی خودایە، هەر لە هەناوی خۆیدا هەموو ڕەهەندەکانی پێکهێنانی دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامی دەبینێتەوە، پرۆژەی تەوحید بەخودایکردنی

دنیـایە لەڕێـی بەخـودایکردنی ئینسـانـەوە واتە گـۆڕینی بۆ بوونەوەرێک کـە خـودا ئامـادەبوونێکی هەمیشـەیی لە ڕۆح و جەسـتـەو هەسـتـەکانیدا هەیە، لێرەدا مرۆڤ دەبێتـە بوونەوەرێک بۆ پەرسـتنی خوداو دوایی ملکەچبوون بۆ پەیامـەکەی ئەمـەش واتە بوون بە جـەنگاوەرێکی جیهادی کە خـەبات بۆ کـۆکـردنەوەی ئینسـانیـەت و یەکـخـسـتنی دنیـا دەکـات لەسـەر بنچـینەی عـەدلی خـودایی و لەژێر دەسـتـەڵاتی یەک ئوممـەدا کـە پرۆژەکـەی و ئیـرادەی بۆ گـۆڕینی دنیـا لـە سـەرچاوەی هێـزی ڕەهای خودایی و ویستی ئەوەوە وەرگرتووە.

بەهانەی یەکسـانبوونەوەی هەموو مرۆڤایەتی لە ژێر سـایەی یەک ئوممەدا، شوناس و کەلتورەکانی دی دەشارێتەوە، لە ڕاستیشدا ئەگەرچی چەمکی ئوممە لە ئیسلامـدا چەمکێکی ئینتـەرناسیونالە و خـەونی یەکـخسـتنی دنیای هەیە، بەڵام لە هەمانکاتدا خـەونی پرۆژەی عـەرەبییـە بۆ بەنـاوەندبوونی دەسـتـەڵات و تواندنەوەی شـوناسـەکانی دی لەو پرۆژەیەدا، بۆیە بەلای ناسیـۆنالیزمی عـەرەبەوە تا ئەم کاتە پێکهاتەیـەک هەیە بەناوی ئوممـەی ئیسـلامی و خـوداییـەوە کە عـەرەب هەڵگری پەیام و ناوەندی دەسـتـەڵاتیـەتی کـەوەکو دەسـتـەی هەڵبژێردراو لـەلای خوداوە دەسـتـەڵاتی ئەو بەرجەسـتەدەکەن. کاتێک کە ئەڵقەی داکشانی دەستەڵات لە دەستەڵاتی ڕەهای خـوداوە تەرمیزدەکرێت بۆ دەستەڵاتی پێغەمبەر و دواتر خـەلیفەکان کە لەلایەکەوە ئـەوان نوێنەری پیرۆزی خـودان لەسـەر زەوی، لەلایەکی دیشـەوە لە نێـوانیـاندا پەیمـانێکی خـۆنزیککردنەوە لە مـەلەکوتی خـودا هەیە، لێـرەوەیە دەسـتـەڵاتی خـەلیـفـەو کردەوەکانی تا ئاستی خودایی پیرۆزە، خـەلیفەکانیش یەک ڕەگەزی بنەماڵەییان هەیە کە لەدواجاردا شـەجـەرەکـەی بە پێغـەمبـەر کـۆتاییدێت، ئیـدی بە ڕوخـانی دەوڵەتی عـەباسـی و سـەندنەوەی ناوەندی دەستەڵات لە عەرەب، شکۆمەندی و باڵادەستی پرۆژەی ئوممەی عەرەبی ئیسلامی کۆتاییپێدێت، بەلای ناسـیـۆنـالیـزمـی عـەرەبەوە پرۆژەی ئوممەو پەیامی خـودا کـۆتاییـپـێـدێت، چونکە ئاڵاهەڵگرانـی پەیام دەکـەوێتـە دەسـتـی ئەو شـونـاسـانـەی ترەوە کـە لە پرۆژەی ئوممەدا نەناسـراوون یان خـۆیان بـابەتی تواندنـەوەبوون لە بەخـودایـیکردنی دنیـادا، چونکە کـاتێک عـەرەب فـەتحـدەکـات، ئەوە بۆ ناسـینی شـوناسـەکانی دی ناکات، بەڵکو بۆ زەوتکردنی ئەو شوناسـانە دەیکات کە هەڵبەت لە دیدی تێڕوانینە دینیـەکـەوە زەوتکردن نییـە، بەڵکو یـەکسـانکردنیانە لـەناو ئوممـەدا. لەدوای ئەو ڕوخـان و تێکشکانی دەسـەڵاتەوە ناسـیـۆنالیـزمـێـک سـەرهەڵئـەدات کـە وەهمـەکـانی سـەلەفی جـێناهێـڵـێت و لـەهـەر ساتەوەختێکدا چەمکێکی دەسەڵاتی بەردەستبکەوێت هەموو یادەوەرییە مێژووییەکانی زیندودەکاتەوەو وە قۆناغی دەسـەڵاتی بەبێ جەنگ تێناپەڕێت؛ بۆ نمونە لە قۆناغێکدا کە ناسریەت لە میسـر دەسـەڵات دەگرێتـەدەست و ناسیـۆنالیزمـەکان لە عێراق و سـوریا لێینزیکدەبنەوە ئیتر عـەرەب زیاد لە جارێک دکەوێتـە جەنگەوە لەگەڵ ئیسرائیلدا (١٩٦٧، ١٩٧٣)، ئەم ناسیـۆنالیزمە هەمیشـە جەنگەکانی خۆی لە فەتح و پرۆژەی تەواونەکراوی ئیسلامەوە نزیکدەکاتەوە، شـەڕی دژ بە ئیران بە قادسیەو شـەڕی دژ

بە کورد بە ئەنفال ناودەنێت کە هەردووکیان ژیاندنەوەی دوو ساتەوەختی پیرۆزی قۆناغی فتوحاتن. فتوحات جەوهەرە تەواونەبووەکەی پرۆژەی عەرەبییە کە هێشتا لەبەردەم بەربەستی دوژمنە ڕێگەگرەکانیدا وەستاوە، پرۆژەیەک کە بەردەوام پێویستی بە شەڕەو دەخوازێت جەنگ وەکو هۆکارێک بۆ گۆڕینی دونیا بەهێز و بوونیاتنانەوەی لەسەر بنچینەی بەها دینی و ئەخلاقیەکان بەکاربهێنێت کە ئەویش بەهای پیرۆزی سالارێتی عەرەبە کە خۆیان هەڵگری پەیامن و دەیانەوێت بەجیهانیشی بکەن، ئەو دیالێکتیکەی لە نێوان ئینسان و دنیادایە، حەتمیەتی گۆڕینە، ئەم گۆڕینەش لای عەرەب لە پەیامی موحەمەدی و پەیامبەرێتی ئەوەوە دێت، وە حەقیقەتی موحەمەدی ئەو پەیوەندییە جەبریەی نێوان خواو ئینسان لە ئەمرێکی ڕەتنەکراوەوە دێنێت کە ئەو مژدەهێنی حەقیقەتە بۆ نەوەکەی خۆی، مژدەی هەڵبژاردنی لەلای خواوە بۆ گۆڕینی دنیا، ئەم گووڤتارەش ئەگەرچی ناوەڕۆکی پرۆژەی ڕۆشنبیری عەرەبی دادەڕێژێت، بەڵام لەهەمانکاتدا تووشی وەهم و نەبینینی سنورەکانی خۆی دەکات، کاتێک دەبێتە ئوممەیەکی موجاهید، دەبێتە سوپای خوا، بەردەوام دەمارگیرێتی دەستەجەمعی بەرەو جەنگ پاڵپێوەدەنێت، فەتح و جیهاد دەبێتە دیاردەیەکی لکاو پێوەی بۆ بەدیهێنانی کردەی ڕماندن و لەناودانی سەرتاسەری ئەوی دی، بۆیە جەنگ لای ئەم ناسیۆنالیستە لە قۆناغی هاوچەرخیشدا سەختترین شێوازی ڕماندن لەخۆدەگرێت و لە سنورە شیاوەکانی دەردەچێت، وەکو ئەو هێرشە هەمەلایەن و قورسانەی سوپای عێراقی دەیکردە سەر ئێران وە دواتر ئەو شەڕە سەرتاسەریەی ئەنفال کە لە دژی کورد بەرپاکرا.

-٤-

ئەمە لەو ڕاستیەمان نزیکدەکاتەوە کە هێشتا ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە چرکەی خستنەڕو و پێکەوەنانی پرۆژەی ڕۆشنبیری خۆیدا دەژی، پرۆژەیەک کە پێکهاتنی خۆی لە جەنگداو دوا سنوورەکانیشی هەر لەوێدا دەبینێتەوە، ئەمەش لە هەمان کاتدا مانای گواستنەوەی ئەو کردەی پێکهێنانەیە بۆ دەرەوەی خۆی. ئەمە بە پێچەوانەی پرۆژەی ڕۆژئاووا کە لەدوای کاملبوونیەوە دەکەوێتە پەلاماردانی دنیا، کاتێک کە دەوڵەتی ڕۆژئاوا بنەماکانی خۆی بەدەستدێنێ، لە ڕووی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیەوە، کە بازاڕی ئازاد فەراهەمدەبێت، کە تاکەکەس و پەیمانی ئیرادەگەریانەی نێوان تاکەکەسان لەدایکدەبێت، کە کردەی لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان تەواودەبێت. بەڵام پرۆژەی عەرەبی لە ناوەوەی خۆیدا زەمینەیەکی مەعریفی بۆ ئەو چەمکانەی نەخولقاند. بۆیە دەوڵەتی عەرەبی و ناسیۆنالیزمی عەرەبی بەمانا هاوچەرخەکەی بونیان نییە. بەڵکو ژیاندنەوە لە وەهمی مێژوودا دەوڵەتی جەنگ و فتوحاتی خولقاندووە کە لە شێوازە نوێکەیدا لە شێوە

دەوڵەتی تۆتالیتارو فاشی نزیکدەبێتەوە. هەڵبەت ئەمەی دواییان قۆناغێکی ناسروشتی بوو لە پرۆژەی ڕۆژئاوادا.

بەلای «د. هشام جعیط»وە دوڵەتی ئیسلامی بەسێ قۆناغ پێکهاتووە: «یەکەم: ساتەوەختی کۆچ «هجرة»، کە تیایدا دەستەڵاتی پێغەمبەر دەرکەوت. دووەم: لە ساڵی پێنجەمی کۆچیدا، واتە دوای گەمارۆی مەدینەو شەڕی خەندەق، کاتێک ئەم دەسەڵاتە ووردەووردە خەسڵەتە گرنگەکانی دەوڵەتی بەدەستهێناو هەموو دورگەی عەرەبی گرتەوە. قۆناغی سێهەم: لە دوای مردنی پێغەمبەرەوە دەستپێدەکات، لەگەڵ دەستەڵاتی ئەبوبەکردا کاتێک دەوڵەتی ئیسلامی نیشانیدا کە توانای سەرکوتکردنی هەموو لادانێکی هەیە بە ڕێگای هێز».(٨)

ئەگەر سیفەتی ئیسلامی لەو دەوڵەتە بکەینەوە کە د. هشام جعیط باسیدەکات وە دوورتر ناوی بنێین دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامی یاخود کۆکردنەوەی عەرەب لە ژێر سایەی یەک دەستەڵاتدا ئەوا ئەوەی گرنگە لەم پێکهاتنەدا توخمی شەڕە، واتە ئەم دەستەڵاتە لە هەر قۆناغێکدا لە ستراتیژی شەڕو خۆڕێکخستن لە شێوەی سوپادا بەدەرنەبووە، قۆناغی هیجرەی پێغەمبەر خۆی قۆناغێکی تاکتیکی پاشەکشەیە لە جەنگ، ئەمە لە کاتێکدا کە پەیامی موحەمەدی کارلێکەری تەواوی بەسەر هەموو خەڵکی جزیرەوە نییە و لە ئاستێکی لاوازدایە، بەڵام ناکۆکییەکانی نێوان خێڵەکان بەکاردەهێنێ بۆ بەهێزکردن و بنیاتنانی دەستەڵاتێکی تر لە بەرامبەر دەستەڵاتی خێڵدا کە دەستەڵاتێکە هێشتا موحەمەد تیایدا نەبۆتە کاریزمە، بەڵکو سەروەری و هێزی کاریزمەیی هێشتا لە نادیاردایە واتە هەر ئیرادەی خوداییە.

پەیامی موحەمەدی تەقلای گۆڕینی ئینتمای عەرەب ئەدا لە پەیوەستبوون بە خێڵی سەرەتاوە بۆ پەیوەستی بە خێڵێکی ئەخلاقی کەلتوریەوە کە یەکەیەکەی دەمارگیری نوێیە، تاکەکانی ناوی پەیوەندییەکی ڕۆحی نادیارە« واتە دین» پێکەوە گرێیانئەداو هەستی سۆزئامێز بە خێزان و عەشیرەوە دەگۆڕێت بۆ هەستی بەخودایکردنی ئینسان، لێرەوە پێغەمبەر کۆچکەرو ئەنسارەکان تێکەڵدەکاو دەیانکاتە براو هاوبەش. ئەمە قۆناغێکی گرنگی بەسیاسیکردنی ئینتمای خێڵە بۆ ملکەچبوونی بۆ خواو پرۆژەکەی لە ڕێگەی پێغەمبەرەوە، وە لەم قۆناغەدا سوپای ڕێکخراو پێکدێت بۆ ملکەچپێکردنی سەرجەم خێڵەکان و تواندنەوەیان لەو پرۆژە خوداییەدا.

قۆناغی دووەم زیاتر ئاشکراکردن و چەسپاندنی پرۆژەی پەیام و بەرجەستەکردنی دەستەڵاتە لە کاریزمەدا، واتە دەستەڵات تەنها لە نادیارو ئاسماندا نامێنێتەوە بەڵکو لەسەر زەوی بە سیمبۆلدەکرێت و نوێنەری دنیایی خۆیدەبێت کە موحەمەدە. بنچینەکانی ئەم دەستەڵاتە گواستنەوەکانی سەروەری ڕەهایی خودایە بۆ کاریزمای پێغەمبەرو پێکهاتنی کۆمەڵگایەکی هاوکارو خاوەن ڕێوڕەسمی یەکگرتووە.

ئەم ڕێکخستنە هەڕەمییەی دەستەڵات خۆی لە سێ توخمدا ڕادەگرێت، ئەوانیش شەریعەت کە حوکمەکانی خۆی لە دەقی قورئانەوە وەردەگرێت، کە جەوهەر یاخود ڕاستتر ڕۆحی باڵای دەوڵەتی عەرەبی دیاریکرد. دووەم کاریزمای پێغەمبەر کە ڕەمزی دەستەڵاتی خواو شەریعەتە، وە لێرەوە قسەو فەرموودەکانی ئەو حوکمی یاساو شەریعەتیان دەبێت، وە پێغەمبەر وەکو تەفسیرکەری یەکەمی دەق زیاتر موتڵەقیەت بەڕژێمی حوکم و سەرچاوە پیرۆزەکەی ئەدات و وەکو پرۆژەیەکی قەدەری فەرمانی گەیاندنی پەیام لە ڕێگای هێزەوە ڕادەگەیەنێت. سێهەم شورا، کەئەمە زیاتر ڕەنگدانەوەی پەیمانێکی ڕەمزی خێڵەکانە لەگەڵ دەسەڵاتدا، هەرچەندە ئەڵقەیەکی لاوازە لە دەسەڵات و کارلێکەریەکی ڕۆحی نییە، بەڵام لەبەرئەوەی خێڵ بونیادی سوپای ڕێکخراوی عەرەبی ئیسلامییە بۆیە لە چوارچێوەی دەسەڵاتدا بەتایبەتی لە پێکهاتە جەنگییەکەیدا پلەو ئیمتیازاتێکی دنیایی بە ڕەمزەکانی خێڵ درا، ئەمە بێگومان لەپاڵ وابەستەبوونیان بە دەستەڵاتی کاریزماوە. بوونی خێڵ و پاڵپشتی بۆ قۆناغی پێکهێنانی دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامی زۆر گرنگە چونکە قۆناغی پەلهاویشتن و چوونە دەرەوەیە کە پرۆژەی عەرەبی بە هۆیەوە فراوانخوازیەتیی خۆی ئاشکرادەکات، بەرەو دەرەوەی جەزیرەو پەلەکردنی لە بە دنیایکردنی ئەم شێوە دەستەڵاتەدا زیاتر پەیوەندی شەڕو پێکدادان لەگەڵ دنیای دەرەوەدا دەبیەستێتەوە، لێرەوە کردەی پەلهاویشتن پرۆژەی عەرەبی دەخاتە قۆناغی فاشیزمەوە کە تیایدا دەوڵەت زۆرترین هێزی سوپای دەخوازێت بۆ فراوانکردنی سنورەکانی تا کردەی پێکهێنان و تەواوکردنی پرۆژەکەی لەدەرەوە ئەنجامبدات، کە ئیدی تەنها بە باوەڕ بە هێزی کاریزما و پرۆژەی خودایی ئەو سوپا گەورەیەی جەنگ ڕێکناخرێت ئەگەر پەیمانێکی نهێنی لەگەڵ خێڵدا نەبەسترێت، لە دەرەنجامدا دەوڵەتی ئیسلامی لە بەخودایکردنی دنیا لەسەر بنچینەی دادپەیوەری و ئاشتی گشتەوە دەگۆڕێت بۆ پرۆژەیەکی فاشی ‹ئەگەرچی فاشیزم چەندین سەدە دوای ئیسلام سەریهەڵداوە› وە ناچاری ملکەچبوون بۆ خواست و شێوەزاکانی دەمارگیری خێڵ دەبێت لەگەیاندنی پەیامەکەیدا کەچیتر پەیامێکی ئایدیالی نییە بەقەد ئەوەی کەدەبێت لە واقیعدا پێگەکانی خۆی بدۆزێتەوە. کاتێک کە خێڵەکان واز لە دەستەڵاتی زەمەنی خۆیان دێنن بۆ دەستەڵاتی خودایی کە لە کاریزمای پێغەمبەرو دواتر خەلیفەکاندا تەرمیزدەکرێت، ئەوە تەنها ملکەچبوونێکی ڕەمزییە بۆ نادیار، وە دەرەنجامی پەیمانێکی نهێنییە لە بەرامبەر پاراستن و زیادکردنی بەرژەوەندییە مادییەکانی خێڵدا.

ئەگەر سەرنجبدەین مێژووی جێگۆڕکێکردنی دەستەڵات لە سەرەتای ئیسلامدا، ئەوا دەبینین کە پیرۆزی و پەرستن لە دوای مەرگی موحەمەدەوە کۆتایی پێدێت، چیتر خەلیفە هەمان قودسیەتی خودایی پێغەمبەری نابێت، بەڵکو خەلیفە دەبێتەوە بە ڕەمزێک لە ڕەمزەکانی خێڵ، سەرهەڵدانی بزوتنەوەکانی ڕەمزییە بۆ نادیار، وە دەرەنجامی پەیمانێکی نهێنییە لە بەرامبەر پاراستن و زیادکردنی بەرژەوەندییە مادییەکانی خێلدا.

ئەگەر سەرنجبدەین مێژووی جێگۆڕکێکردنی دەسەڵات لە سەرەتای ئیسلامدا، ئەوا دەبینین کە پیرۆزی و پەرستن لە دوای مەرگی موحەمەدەوە کۆتایی پێدێت، چیتر خەلیفە هەمان قودسیەتی خودایی پێغەمبەری نابێت، بەڵکو خەلیفە دەبێتەوە بە ڕەمزێک لە ڕەمزەکانی خێڵ، سەرهەڵدانی بزوتنەوەکانی خوارج و هەڵگەڕانەوەی لە ئیسلامدا، وە کێشەو شەڕی نێوان خێڵەکان، ناکۆکی خەلیفەکان لەسەر گواستنەوەی دەسەڵات و کوشتنیان لەسەر بەرماڵی نوێژ، بەڵگەن کە خێڵ وازی لە ڕەمزە دەسەڵاتیەکانی خۆی نەهێناوە و هەردەم داوای شوێنی خۆی لەو سیستەمەدا دەکات. ئەمەش لە قۆناغێکدایە کە پرۆژەی عەرەبی فەتح دەستپێدەکات، لێرەوە ئەنفال دەکاتە دروشم و غەنیمە دەکاتە ئیمتیازی خێڵ، کە گەڕانەوەیە بۆ ترسناکترین شێوەی شەڕو پەلاماردانی سەرەتاییانە کە لەڕاستیدا لێرەوە پرۆژەی عەرەبی لەگەیاندنی ئاستە ئەخلاقییەکانی پەیامیش پاشگەزدەبێتەوەو دەبێتە پەلهاویشتنی ئەو خێڵە ڕێکخراوانە لە سوپای عەرەبی ئیسلامیدا کە دواتر دەوڵەتێکی عەرەبی قەبیلەیی لەسەر بنچینەی غەنیمەو دەستکەوتە فراوانخوازیەکانی خێڵ دروستدەکەن کە ئەمەش ئاکارێکی فاشیانە بۆ خێڵ بەرەلادەکات لە بەدەستهێنانی زۆرترین دەسکەوتدا، بەڵام کاتێ پرۆژەی بەخودایکردنی دنیا شکستدێنێت، ئەم شکستە دوایی دەبێتەوە بەو ئیلهامە ڕۆحیەی کە ناسیۆنالیزمی عەرەبی بونیادی فیکری خۆی لەسەر هەڵدەچنێتەوە، بەڵام ئەم ناسیۆنالیزمە هەرچەندە ڕاگیربوونی دەوڵەتی هاوچەرخانەی خۆی لەناو ڕۆحی نەتەوەو لە دەرەوەی دەوڵەتی خێڵدا دەبینێتەوە بەڵام لە ڕاستیدا سروشتی خۆی لەهەمان چەمکە سەلەفیەکان وەردەگرێ و لەهەمان پرۆژەدا خەوندەبینێت، بێگومان ئەمە بەپاڵپشتی کەلەپورێک لە فیکری ناعەقلانی هاوچەرخ.

-٥-

دیارترین نمونەی فاشیانەی ناسیۆنالیزمی عەرەبی دەوڵەتی ئیستای عێراقە کە زیاتر لە سی ساڵە ترسناکترین ئایدۆلۆجیای ناسیۆنالیزمی فاشی حوکمیدەکات لە ژێر سایەی حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیست. لەم باسەدا بوارنییە لەو پەیوەندییە ڕاستەوخۆو نهێنیانە بدوێین کە ناسیۆنالیزمی عەرەبی بەعس و فیکری نازی و فاشی پێکەوەدەبەستێتەوە و چۆن هاوکات لەگەڵ گەشەی ئەواندا حیزبێکی نەتەوەیی فاشی بەناوی بەعسەوە دروستدەبێت. بەڵام دەوڵەتی عێراق کەبەرجەستەکەری دەسەڵاتی فاشیزمی عەرەبی نوێیە لەسەر بنەما مێژوویەکانی جەنگ و فتوحات،لە تازەترین پێکهاتەی عەسکەری نوێدا، کە توانای گۆڕینی هێزی بەشەری هەیە بۆ دەستگایەکی عەسکەری پەرەسەندوو تۆقێنەر، کە توانای کۆنترۆڵکردنی هەموو وولات و پەلهاویشتنیشی هەیە بۆ دەرەوە، ئەو

سیفاتەی کە دەوڵەتی عێراق لەگەڵ فاشیزمدا یەکدەخاتەوە توندوتیژی و خولقاندنی ترس و نەفیکردنەوەی عەقڵ و گەڕانەوە بۆ فەناتیزمی خێڵ و دەستەو سەروەری نوخبەو گەڕانەوە، بۆ پیرۆزی و پەرستنی کاریزمایە وەکو ڕۆحی بەرجەستەکراوی گشت، لێرەدا ڕۆحی نەتەوەو کاریزما پێکەوە بەدوای مانایەکی شیاودا ئەگەڕێن بۆ هەموو جوڵەیکی دەوڵەتی جەنگ، کاریزما بە گێڕانەوەی خۆی بۆ ناو مێژوو کارێکدەکات دەستەڵات و خەونی خۆی لە یادوەری ئەومێژووە وە هەڵبهێنجێت و لە ڕێگای هەقی پاڵنان بەنەتەوەوە بەرەوە جەنگ شەرعیەت بەخۆی ئەدات، ئەو وابەستەبوونەیە بەسەرەتای مێژووەوە وا لە سەدام حسێن دەکات ڕەگەزی خۆی بگەڕێنێتەوە سەر موحەمەدو لە مانا خودابیەکەوە سەروەری بۆ دەسەڵات بگەڕێنێتەوە، وە پڕۆژەی تەواونەکراوی عەرەبی وە بیر نەوە نوێکان دەخاتەوە، ئەم دەستەڵاتەش لەپاڵ چەسپاندنی زەبرو هێزی یاسایی و سەپێنەری دەوڵەتدا لەڕێی زەبرە ئایدیالیەکانیەوە، لەڕێی بیروباوەڕو ڕەمزو ماناو ڕەهەندە دینییەکانی سەروەرییەوە کە سەرچاوەکەی زەبرێکی خودایی و ئاسمانییە نەک دنیایی، خۆی بە نەتەوەوە گرێدەداتەوەو ئەم نمونەی دەستەڵاتە دەکات بە قەدەری نەتەوە.

نزیکبوونەوەی سەدام لە موحەمەد تەنها مانای پیرۆزکردنی دەستەڵات و بەزەبرکردنێتی لە نادیارەوە «خودا» بەسەر تاک و کۆی نەتەوەدا، ئەو جگە لەزەبری خودایی هیچ دەستدرێژییەک بە ناوی خودایەوە ناکاتە سەر ئیرادەو سەربەستی تاکەکەس، بەڵکو ئەو مێژوویەک دەگەڕێنێتەوە بۆ سەرەتای دەستپێکردن، واتە دەیگێڕێنێتەوە بۆ سەرەتای سەرەتای پەیام کاتێک دنیا لە نێوان کافرو باوەڕهێندا دابەشدەکرا، ئەرکی باوەڕهێنیش خەباتە بۆ لادانی کافر و ئەو کۆسپانەی کە گەیاندنی پەیام دوادەخەن، لێرەوە کاتێک سەدام ئەنفال دەکاتەوە بە پێناسەی جەنگێکی خۆی لە ڕاستیدا چرکەساتی زیندووکردنەوەی کاریزمەو پڕۆژەی وازلێهێنراوی عەرەبی دەخاتەوە بەردەمی تاکە کەسی عەرەبی، ئەو ئیدی لەگەشترین ساتەکانی بەرزەمنی خۆیدا دەژی، بەتەواوی لە قولایی وەهمی مێژوودا وندەبێت و تاکەکەسانیش لەودیو هەستی کاریزمەیی ئەودا بەرجەستەدەبن، یان ڕاستر ئەو دەبێتە هەڵگری ئەودیو هەستی گشت، سەدام لە ساتێکدا بەو شێوە شەڕانگێزییەو ڕۆحە فتوحاتییەوە خۆی نیشانی دنیا ئەدات کە خۆی نادوێ، بەڵکو ساتێک لە مێژووی خۆی دەهێنێتە دوان، ساتەوەختێک ئەو خۆی بە سەرکەوتووی هەموو جەنگەکان ئەزانێت «جەنگی عێراق ـ ئێران و جەنگی کورد» کە پانتاییەکانی لەبەردەمدا دەکاتەوە، بەتایبەتی دەروازە داخراوەکانی فەتح چاوەڕوانی شمشێرە پیرۆزەکەی ئەو دەبن لێکیانبترازێنێ، لێرەوە جەنگەکانی ئەو بەرامبەر دەرەوە نابێتە دوژمنکاری بەقەد ئەوەندەی کە بەرجەستەکردنی پاڵەوانیەتێکە کە لە ساتێکی مێژوویدا ڕێپلێگیراوە، بۆئەوەی پڕۆژەی عەرەبیش زەمەنی بەردەوامبوونی خۆی بەدەستبێنێتەوە دەبێت دوژمنە قەدەریەکان لە ڕێگەدانەمێنن. ئەگینا بەپێی پێودانگی جەنگ ئاشکرایە کە سوپای عێراق پێویستی

بەو هەموو فەیلەق و قەبارە گەورەیەی چەکی کۆکوژ نەبوو، تەنها بۆ سزادانی جوڵانەوەیەکی لاوازی کوردی کە تائەوکاتەش هەر لە ئاستی مەفرەزەی بچوکدا شەڕی بەرەنگاری دەکرد، بەڵام لێکدانەوەی ئەم ڕەفتارە فاشیانەیە ئەوەیە کە ناسیۆنالیزمی عەرەبی دەگاتە ئاستێک لە وەهم کە مێژوو بەهەموو ڕەهەندیەکانییەوە دەهێنێتەوە ناو چرکەی ئێستای دنیاو لە وەهمی داگیرکردنەوەی دنیادا دەژی، کاتێکیش کە شوناسەکانی دی لەبەردەم پرۆژەی فراوانخوازی عەرەبدا کەشفدەبن و شکستی پێدەهێنن یان ڕایدەگرن، واتە ئەم ناسیۆنالیزمە کاتێک لە بەدنیایکردنی پرۆژە ڕاگیرکراوەکەیدا هەناسەئەداتەوە خودو وێناکردنی شوناسەکانی دی لەبەرامبەریدا مانای ملکەچنەبوونیان بۆ پەیام دەگەیەنێت کە تەنیا شوناسێک قبوڵدەکات، ئیدی دەبێ بەردەوام سیفەتی جەنگ و گێڕانەوەی شێوازە سەرەتاییە پیرۆزکراوەکەی بەخۆیبداتەوە.

گەیشتنی نەتەوەیەک بە فاشیزم واتە خودنمایشتکردنی شەڕانگێزیانە، واتە گەیشتن بە بنبەستی مێژوو و خودکوژی، ئەمەش دەرەنجامی شکستی دروستبوونی پێکهاتەی نەتەوەییە لەسەر بنەما سروشتی و عەقڵانیەکان وە توشی شۆک هاتنە لە قۆناغەکانی پێکهاتنیدا کە ڕۆحێکی تۆڵەخوازی دژی بەرامبەرەکانی گەشەپێدەدات. ئەگەر سەرنجێ لە سەرهەڵدانی نازی و فاشیزم بدەین، بۆمان دەردەکەوێت کە ڕەگێکی فاشیانە لەلای ناسیۆنالیستی عەرەبی خۆی حەشارداوە کە دواتر نوخبەیەک سەردەخات بۆ فۆرمەلەکردنی بیروباوەڕەکانی خۆی لە جوڵانەوەیەکی نەتەوەیی سەرسەخت و شەڕانگێزدا.

بۆرژوای ئەڵمانی شکستی هێنا لە بەدیهێنانی یەکخستنی ئەڵمانیاو پێکهێنانی ئوممەی ئەڵمانی و بەدەستهێنانی دەستەڵاتی دیموکراسی ودەستوری وەک ئەوەی کە لە وڵاتانی تری وەکو فەرەنساو ئینگلتەرە ڕوویدا، بەتایبەتیش پاش داگیرکردنی ئەڵمانیا لەلایەن سوپای ناپلیۆنەوە لە ئۆکتۆبەری«١٨٠٦»دا کە لە ماوەی شەش ڕۆژدا پروسیا بوونی نەما وەکو وڵات، هەروەها شکستی شۆڕشی جوتیارانیش لە ئەڵمانیاو زیانە مادییە بێشومارەکانی وایکرد کە ئەڵمانیا نەتوانێت بە شۆڕشی پیشەسازی بگاتەوە. بۆرژوازی ئەڵمانی لە ئەنجامی شکستی لە بەدیهێنانی دەوڵەتی یەکگرتوو سەربەخۆو شۆڕشی لیبرالی تووشی هەستکردن بەبێ توانایی بوو، بۆیە زیاتر خۆی بە بیرۆکەی شۆڕشی بۆرژوازی جیهانییەوە دەبەستەوە کە ئەمەش لە چەمکی بە جیهانی بوونی نزیک دەخستەوە، لەلایەکی ترەوە ڕێگەی بۆ سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمێکی فەرهەنگی خۆشکرد کە دواتر بووە بنەمای ناسیۆنالیزمی سیاسی و ئەرکی ڕزگارکردنی ئەڵمانیای لە ژێر دەستی بۆناپارت گرتە ئەستۆ. ڕۆشنفیکرو فەیلەسوفانی ئەڵمانیا شکستی چینەکەی خۆیان لە واقیعدا گۆڕی بۆ داهێنانی مەزن لە بواری فیکرو ڕۆشنبیریدا، ئەمەش شانازییەکی لەلایەن ناسیۆنالیستی ڕۆشنبیر خوڵقاند کە بانگەشەی سەرهەڵدانی نەتەوەی عەقڵی دەکرد، لێرەوە چەمکی جیهانگەرایی پانتاییەکی کراوەبوو

کە کەلتوری دنیا بەبێجیاوازی لەباوەشبگرێت و لەسەرەوەی چەمکی ناسیۆنالیستی بەرتەسکی دانێت. سەبارەت بە ئیتالیاش دەتوانین بڵێین کە پرۆسەی یەکگرتن و دروستبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی سست و هاوشێوەی ئەڵمانیا بوو، ناسیۆنالیزمی فاشش بە ئاشکرا لەناو ئەو دەستانەدا سەریهەڵدا کە هەستیاندەکرد پێشێلکراون.

لێرەدا دەبێت بڵێین کە چەمکی ناسیونالیزمی فەرهەنگی و جیهانگەرا وەکو پانتاییەکی کەلتوری و کراوەو وەکو بانگەشەیەکی عەقڵانی، لە کردەی پراکتیزەکردنی گۆڕینی بۆ ناسیونالیزمی سیاسیدا شێوێنراو بزربوو وە پەیامە عەقڵانیەکەی لەدەستدا، کاتێک ئەم چەمکە لە فەلسەفەوە گۆڕا بۆ ئایدۆلیۆژیای سیاسی و ئەو پەیامە لە دەستی ڕۆشنبیرو فەیلەسوفەکان سەندرایەوەو سیاسیەکان گرتیانەدەست، ئیدی بووە بزوتنەوەیەکی شەڕانگێزو تۆڵەخواز کە تەقەللای جیهانگەرایی بەجەنگ سەپاند. لێرەوە جوڵانەوەی سیاسی نازی و فاشیزم ڕووە عەقڵانیەکەی هیگڵ و نیتشە و فیختەیان خستەلاوەو لەجێی ئەوان گەشەیان بە هەندێ لە بیرۆکە سلبیەکانی ئەوان دا، ئەم ناسیونالیستە بانگەشەی شکستی عەقڵانیەت و ئایدۆلۆجیای لیبرالی و دیموکراسی ڕاگەیاند و ناسیۆنالیزمی فەرهەنگی ئاسان و سەتحیکردەوە تا گەیاندییە ئاستی تێگەیشتن لە نەتەوە لەسەر سێ بنەما ‹ئەفسانە و وەهم، ناعەقڵانیەت، خەڵکی سادە› ئەویش بۆ ڕاپێچکردنی سەرجەمی ئەم بزوتنەوەیە بۆ ناو مەیدانی جەنگ، کە تەنها لەوێدا ڕزگاری و بەرزبوونەوەی نەتەوە بەدەستدێ و لە ڕێی پاڵەوانێتیەکانەوە شکستەکانی پێشووی تێدەپەڕێنێت. کاتێک ئەفسانە دەبێتە ئایدیال ـــ نمونەی نەتەوە، وە جەوهەری ئەفسانە ‹وەکو نیتشە پێیوابوو›، دەبێتە هێزێکی ڕاکێشانی مەزن بەرەو سەرکەوتن بەسەر ڕاوەستان وە ڕەتکردنەوەی عەقڵانیەتدا. نیتشە ئەفسانە لە بەرامبەر بە شەڕی مەعریفەدا ڕادەگرێت، تەنیا ئەفسانە جوڵەی دەوڵەت دیاریدەکا، هێزی دەوڵەتیش لە بنچینە ئەفسانەییەکەیدایە کە دەکەوێتە سەرەوەی یاسا نوسراوەکانەوە. لێرەوەیە دەبینین ڕژێمە ڕەگەزپەرست و فاشییەکان بونیادی فکریان و تەنانەت هەڵسوکەوتی ئاهەنگسازیانەی ڕۆژانەیان و بەهانەی شەڕانگێزیان لەسەر ئەفسانە هەڵدەچنن، بەمجۆرە فاشیزم تەنها کەڵکیان لەم چەمکەی نیتشە یان پیرۆزکردنی جەنگ لەلای هیگڵ وەرگرتووەو لایەنە عەقڵانیەکەی فیکری ئەوانیان فەرامۆشکردووە. لێرەوە فاشیزمی ئیتالی وەک ئەوەی بۆ ئاهەنگێک بچێت، جەنگ بۆ مەزنی ڕۆما دەکات، وەکو « فیپیومارینستی» لە مانیفێستی ئاییندەیی فاشیزمدا لە ساڵی ‹١٩٠٩›دا دەنووسێ: «ئێمە دەچین بۆ جەنگ، گۆرانی دەڵێین و ممادەکەین» وە یان «هیچ جوانیەک لە جوانی شەڕو پێکدادان قەشەنگترنییە»(٩)، ئەڵمانیای نازی جەنگی خۆی لەبەرجەستەکردنی ڕەگەزی ئاری وەکو پاکترین و باڵاترین ڕەگەزدا دەبینێ.

فاشیزمی عەرەبیش بنچینەی ئەفسانەیی خۆی لە پڕۆژەیەکی غەیبانی جیهانگەراوە کە لەغەیبەوە

بۆی دابەزیوە وە لە کەلتورێکی سەلەفی ناعەقلانییەوە کە لە «دەق»ەوە چەمکەکانی وەرگرتووە، هەڵهێنجاوە. جەوهەری ئەم ئەفسانەیەش بۆتە مانیفێستی سەرەکی جوڵانەوەی ناسیونالیزمی عەرەبی هاوچەرخ کە حیزبی بەعس دیارترین نمونەیەتی و هەڵگری لایەنە پراکتیکیەکەشیەتی، ئەو دروشمەش «پەیامی نەمر»، «رسالة خالدة» وە «ئوممەی یەکگرتووە» کە ئەمە لە ساتەوەختی خستنەڕووی پرۆژەی عەرەبیدا دەستپێدەکاو لە قۆناغێکدا شکستدێنێ و دەبێتە جۆرێک لە وەهم و ئەفسانەو ناسیونالیزمی نوێی عەرەب بە چەمکە خوازراوەکانی فاشیزم هەناسەی بەبەردائەکاتەوە، وە «بەعس»یش خۆی مانای خودژیاندنەوە لە مێژوودا بەهەموو ئەزموونە تیرۆریەکەیەوە.

ئەگەر ئەنفال بۆ کورد کێشەی تراژیدیای کوشتاری مرۆگەلێک بێت کەهیچ هۆکارێکی بەرگریکردنی لە خۆی بەدەستەوەنەماوە، لای «بەعس» هەناسەدانەوەی پرۆژەیەکە، وە خودنمایشکردنەوەیەکی نوێی عەرەب و خەونەکانیەتی، ناسیۆنالیزمێکە بەگەیشتن بەئاستێکی تر لە شەڕانگێزی و بەزیادکردنی شوناسی فاشیزم پەیامێک دەخاتەوە بەردەم دوژمنە ناوخۆیی و دەرەکییەکانی کە زۆرجار بنیاتنەرانی فیکری نەتەوەیی عەرەب هۆکاری بەدینەهاتنی وەحدەی عەرەبی بەسەر ئەواندا دەشکێننەوە. بەڵام کاتێک ئەم ناسیونالیزمە لە وەهمی سەرکەوتن بەسەر دوژمنەکانیدا دەژی تا ئاستێک لە سنوری ئەفسانەکانی ناو پرۆژەکەیدا گیردەخوات کە باوەڕ بەساتەوەختی هاتنەدی پەیامی نەمرو ئوممەی یەکگرتوو دەکات، ئیدی سنورەکان لەبەرچاویدا دەسڕێتەوەو پرۆژەی وەحدەوی دەهێنێتەوە پێشەوەی پەیامەکەی کە دیارە دواتر ئەم وەهمە لە سیناریۆی کوێتدا تێکدەشکێنرێ، ئەمەش هاوتاو چارەنووسی فاشیزمە کە لە ساتێکدا دەگاتە شکۆمەندی و لەسەر فراوانترین ئاستدا تیرۆر بڵاودەکاتەوەو دواییش هەر لەسەر ئاستی سەرتاسەری و بەرفراواندا لەناودەبرێت.

-٦-

دوا دەرەنجامی هەنوکەی کە ناسیونالیزمی عەرەبی پێیگەیشتبێت هەرەسهێنانی تەواوی پرۆژە مێژووییەکەیەتی بەتایبەتی لەبەرامبەر ئەو شوناسانەدا کە پێکهاتەی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆیان پێکهێناوە و سیستمێکی ڕێکخستنی نێونەتەوەیش بەناوی یاسای نێودەوڵەتییەوە بەرگری لە سنورەکانیان دەکات، ئیدی گەیاندنی پەیام بەهێزو تێکشکاندنی ئەو سنورانە ئێستا لە مەشروعیەتەوە دەبێتە پەلاماردانێکی دوژمنکاری، تەنانەت ناسیونالیزمی عەرەب خەونی وەحدەوی ناوخۆشی لەدەستداوە، لەدوای ڕووداوی کوێتەوە ئەم پرۆژەی ناسیونالیزمە تادێت زیاتر لە پانتایی نەتەوەییەوە بۆ کشانەوە بۆ هەرێمایەتی «قطرية» دەگەڕێتەوە، ئەمەش زیاتر لە وڵاتێکی وەکو عێراقدا

کە فاشیترین جۆری ناسیونالیزمی عەرەب حوکمیدەکات بوونی کورد دەخاتەوە بەرمەترسی گەورەوە، وە ئەگەرچی دووبارەکردنەوەی ئەنفال ئەگەرێکی دووریشبێت، بەلام وەکو پەیوەندییەکی مێژوویی تا ئەمڕۆش هەر شێوازەکانی تیرۆر کورد بەم ناسیونالیزمەوە گرێئەدات، چونکە کوردی شوناسێکی کەشفکراوە لەبەردەم پرۆژەی عەرەبیدا کە تا ئەم ساتە پێکهاتەی دەستەلاتی خۆی بەدەستنەهێناوە، تائێستاش هۆکارەکانی بەرگریکردن لە خۆی پێنییە و شوناسێکە تیرۆر بە ئاسانی دەتوانێت ئەزموونەکانی خۆی تیادا تاقیبکاتەوە، شوناسی کوردی یەکێکە لەو دوژمنە ئیفترازیانەی عەرەب، بەڵکو تاکە دوژمنێکە کە بەلاوازی لەبەردەم شمشێری جەلادەکەیدا پاڵکەوتووە کە بەئاسانی تۆڵەی شکستەکانی خۆی لێدەکاتەوە.

ڕووداوەکانی ‹٣١›ی ئاب و داگیرکردنەوەی کوردستان لە دوو ڕۆژدا بەڵگەی نەگۆڕی ناوەڕۆکی تیرۆر و ئیرادەی فاشیزمی عەرەبە لە دووبارە خستنەوەکاریدا لە هەر دەرفەتێکی ڕەخساودا، لەپاڵ بێتوانایی گوتاری بەرگری کورد و کەوتنەوە بەر قەدەری هەلاتن لە دوژمنەکەی کە بۆتە جەستەیەکی سەرکوتکراو و تیرۆرکراویی مێژوویی، واتە ئەگەرچی کوردی بەناو لە دەرەوەی سنوری حوکمەکەشیدابێ ئەو هێشتا جەستەیەکی سەرکوتکراوە کە تیرۆر بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ وەکو جەنگ، یان بەشێوەی سایکۆلۆژی وەکو تۆقاندن هەڕەشە لەسەقامگیری دەکات.

لەڕاستیدا تیرۆر وەکو دیوێکی ناعەقلانی سیاسەت ئاڕاستەی دوژمنێک دەکرێت کە شوناس و ماهیەتی کەلتوری جیاوازی لەوی دی هەیە، تا چەند ئەم شوناسە خۆی بە هۆکارە مێژوویی و سایکۆلۆژی و تایبەتمەندێکانی وجیاکردنەوەی جوگرافیاوە ببەستێتەوە ئەوەندە زیاتر تیرۆر گەورەترو ترسناکتردەبێت. وابەستەیی مرۆگەلێک بۆ تایبەتمەندێتی مێژووی و جوگرافیاو زمان و کەلتورو ڕەگەزەوە ماهیەتی شوناسی نەتەوەیی و جیاکردنەوەی لەوی دی ڕادەگەیەنێت، ئاشکراشە کە لە دنیای ئەمڕۆدا جیاکردنەوەی شوناسی نەتەوە جیاکردنەوەیەکی جیوسیاسیانەیە، سنورکێشانە لە نێوانیاندا لە ڕێی جیاکردنەوەی پانتایی دەستەلاتی سیاسیانە، بۆیە گوتاری هەر شوناسێکی نەتەوەیی لە چوارچێوەی پرۆژەیەکی کەلتوریدا دەبینرێتەوە کە ستراتیژەکەی لە دەوڵەتێکی نەتەوەییدا کۆتاییدێت، ئێستا کێشەی کوردی لەبەردەم ناسیونالیزمی عەرەبدا لە بنەڕەتدا کێشەی شوناسێکە کە تەقەللای فۆرمەلەکردنی ئەو پرۆژە کەلتوریە ئەدات، کە ئەمەش هەڕەشەیەکی جەوهەرییە لە پرۆژەی کەلتوری عەرەبی و تەسککردنەوەی پانتایی دەستەلاتی و داخستنەوەی سنورەکانیەتی بەسەرخۆیدا تا تەواو لە هەرێمایەتی «قطری»بووندا گۆشەگیردەکرێت. ناسیونالیزمی عەرەبی لە قوتریەت دەترسێت، لەوە دەترسێت کە ئیدی دوا دەروازەکانی هەناسەدانەوەی پرۆژە مێژووییەکەی لێداخرێت، لێرەوە شەڕانگێزیانە پەلاماری شوناسی کوردی ئەداو ڕێگەی فۆرمەلەبوونی لێدەگرێت، ئەگەرچی تائێستا بزوتنەوەی کوردی حوکمی سیاسەتداو بەگەمەی پێکەوە ژیان لەگەڵ دوژمنەکەیدا

خۆی دەخاتەڕوو، بەڵام ناسیونالیزمی عەرەب لە ڕەهەندە ستراتیژیەکانی ئەو گوتارە تێدەگات، کاتێک ئایدۆلۆژیای بەعس بەپێی چەمکە هاوچەرخەکان عەرەب بە نەتەوەیەکی تایبەت پێناسەدەکات، لە دوا ساتدا کێشەی کوردی لای ئەو دابڕینی خاکێکە لەو نەخشەیەی بە عەرەب پێناسەکراوەو دوابەشێکە لەدوای شکستی دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامیەوە لەژێر دەستەڵاتی عەرەبدا مابێتەوە، ئیتر بەهەموو شێوازەکان ڕێگە لەو دابڕینە دەگرێت، بە ئینکارکردنی ناسینی، شێواندنی، یاخود وونکردنی لە مێژووی خۆیدا، لەپاڵ بەردەوامی شێوازە تەقلیدیەکەی تیرۆر کە جەنگە. چەند ئاستەکانی توندوتیژی و ناعەقڵانیەت بەهێزتربێت بەو شێوەش کارلێککەری لەسەر شوناس و کاردانەوە جێدێڵێت، سەپاندنی شەڕ بەسەر شوناسێکدا دەیخاتە بەردەم هەڕەشەی مان و نەمانەوە کە ئەمەش کەشێکی ناعەقڵانی دەخولقێنێ کە تیایدا غەریزەی مانەوە گوتاری بەرگریکردن لە خود نائیرادەییانە لای شوناسی چەپێنراو دەبزوێنێت، ئەمەش مانای کەوتنە بەردەم شێوەو ئەگەرەکانی بەرگریکردنە وەکو خۆڕێکخستن لە گروپی چەکداردا، یان شەڕی پارتیزانی یاخود شۆڕش و ڕاپەڕین.

بەڵام ئێمە ئێستا لەبەردەم دەرەنجامێکی سیاسی ـــ مێژووی هێندە کوشندەداین کە هیچ مانایەکی مەنتیقی بۆ ئەو هاوکێشەیەی سەرەوە نەهێشتۆتەوە، بەتایبەتی پاش زەمەنێکی دوورودرێژ لە پێکدادانی خوێناوی دوو جەستەــــ شوناسی وەکو عەرەب و کورد وە بەریەککەوتنی دوو گوتاری ستراتیژی پێچەوانە «سڕینەوەو مانەوە» کە تیایدا جەختکردن لەسەر دوا ئاستی توندوتیژی وخستنە کاری شێوازە تۆقێنەرەکانی کارلێککەری ڕاستەوخۆیان جێهێشتووە کە چ نەبێت دوو جەمسەری هاوکێشەکەی لە دوو ئاستدا جیاکردۆتەوە، جەمسەرێکیان کە هەمیشەو تا ئێستاش خولقێنەرو بەکاربەری گوتاری سڕینەوەیەو لە هەموو ساتێکدا توانای خستنەکار و ڕاگەیاندنی جەنگی هەیە دژی جەمسەرەکەی تر کە تائێستا گوتاری ئەو لە بەرگریکردن و مانەوەی خود زیاتر تێنەپەڕیوە، بەڵکو بۆتە جەستەیەکی مێژوویی چەپێنراو کە لەبەردەم گورزی کوشندەی پەلامارەکانداکەوتووە کە لەدوای هەر هەڕەشەیەک مانەوەی خۆی تەنیا لە شکستی بەرامبەرەکەیدا دەبینێت، بەڵام لەدوا دەرەنجامدا وەکو هەمیشە بە شوناسێکی دۆڕاو و تێکشکاوەوە لەو جەنگانە دێتەدەرێ کە ئەگەر دوابانگەشەی نەمانیشی ڕانەگەیەنێت، ئەوا ئاڵای سپی خود بەدەستەوەدانی پێبەرزکاتەوە، چونکە ئەوەی وەکو ڕاستییەکی ترسناک دەمێنێتەوە بە پرۆژەبوونی زەمەنی شوناسی کوردییە بۆ نەمان، داننەنانی دوژمنەکانیەتی لە هەرچ پارچەیەکی کوردستاندا بێت بە حەقیقەتی ئەو شوناسە بەهەموو ماهیەتەکانیەوە، وە ملنەدان بۆ ستراتیژی گوتارەکانی، ئێستا گوتاری بەرگری و مانەوە لەبەردەم گوتاری «سڕینەوە»ی بەرامبەردا بێکردەو بێمانایە، لە کاتێکدا کە بەرامبەر دەست لە ستراتیژ و شێوازی گوتارەکانی خۆی هەڵناگرێ و بەڵکو سەخت تریشی دەکات. ئەوە گوتاری بەرگری نییە کە مانەوەی کوردی لەم ساتە مێژوییەدا مسۆگەر کردبێت، بەڵکو گەمەو ململانێ و هاوکێشە ئاڵۆزەکانی

سیاسەتی ناوچەکە، کە زۆرجار یەکێک لە دوژمنە سەرسەختەکانی کورد خۆی، یەکێک لە دڕندەترین جەلادەکانی لە قۆناغێکی زەمەنیدا دەکاتە پاڵپشت و ڕزگارکەری ئەم شوناسە لە نەمان کە بە کردەوە لەناو سەرجەم ستراتیژی کۆ و هاوبەشی دوژمنەکاندا تا ئێستا شوناسێکی پێناسە نەکراو و نەناسراو ئینکارکراوە. ئێستا لەم چرکە هەنوکەییەدا کورد لە هەموو کاتێکی تر زیاتر بابەتی لەنێودان و ئیفلیجپێکردنی پڕۆژە کەلتوریەکەیەتی لەسەرجەم کوردستاندا، ئێستا ئەو پڕۆژەی پارێزگارییەی بەناو پروڤاید کۆمفۆرت بۆ کوردی دابینکردووە کە لەڕاستیدا بۆ ڕاگرتنی بارودۆخێکی ئاڵۆزی سیاسییە لە ناوچەکەدا، نەک بۆ ڕزگارکردنی شوناسێکە لە جینۆسایدی کەلتوری، بەڵکو لەوەش ترسناکتر هەڕەشەکانی ئەو جینۆسایدەی سەخترو نزیکترکردۆتەوە لەپاڵ گێلێتی و نائاگایی سیاسییە کوردەکاندا، کە ئەوانە ئێستا گوتاری مانەوەی کوردیان تەسککردۆتەوە بۆ کەمترین ئاستی هێشتنەوەی خود «وەک تاکە حیزبێک، تاکە خێڵێک، تاکە ناوچەیەک، تاکە سەرکردەیەک»، ئێستا هەموو حیزبە چەکدارەکانی کوردستان خۆیان هەڕەشەی ڕاستەوخۆن لەسەر مانەوەی شوناسی کوردی وە خۆیان بەیدەقی خوێناوی ئەو جەنگانەن کە ئێستا لە خاکی کوردستاندا دوا شوێنەواری وێرانە جێماوەکان دەڕمێنێ، هیچ کەسێک ئێستا ئاوڕ لەو حەقیقەتە ناداتەوە کە ستراتیژەکانی جینوسایدی کەلتوری لەسەر هەمان ڕەوتی خۆیەتی و سەختتریش لەسەر نێودانی جەوهەری ئەم شوناسە کاردەکات، بۆ نمونە ئێستا تەعریبکردنی ناوچەکانی کەرکوک و خانەقین و مەندەلی و هەموو شوێنە کوردیەکانی ژێر دەستەڵاتی ڕژێمی عێراق ترسناکترە لە پێشوو. ناسیۆنالیزمی عەرەبی تادێت بە ئاسانی و ئارامتر لەپاڵ پڕۆژەی پارێزگاری کورددا پانتاییەکانی خۆی لەم شوێنانەدا دەچەسپێنێ و فراوانتریدەکات، کە ئەگەر ململانێی کوردی لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا بەم ڕەوتە بڕوات دەبێت هەموومان بپارێینەوەو نوێژ بۆ ئەوە بکەین کە نەکەوینە بەردەم گەمارۆی ساتەوەختێکەوە کە وەکو فەلەستینیەکان تەنها بستە خاکێکی هێندەی «غەززە»مان بۆ بمێنێتەوە.

وەکو پێشتر ئاماژەمانکرد، گوتاری بەرگری هەردەم تاکە ئەگەرێکی خستۆتە بەردەم کورد. ئەویش خۆدورخستنەوەو ڕزگارکردنی جەستەیەتی لە جەنگە سەرتاسەریەکان، وە هەڵاتن لەبەردەم پەلامارە هەمەلاییەکان، ئەو هێرشانەی جەستەی داگیردەکەن و ژیانی لێدەستێننەوە، ئەمەش دەقاودەق کاردانەوەیەکی غەریزەی مانەوەی سروشتییە لەبەردەم هەڕەشەی مەرگدا، وە زیاتر هەستێکی تاکەکەسی و شێوازێکی بەرگری تاکە کەسیشە لە خود لەبەردەم مەرگدا، لێرەدا گوتاری مانەوەی کورد، گوتارێکی غەریزەیی تاکەکانیەتی بۆ خۆشەویستی و بۆ ژیان، بەرگریکردنی تاکەکەنیەتی لە جەستەی خۆیان، ئەمە گوتارێکی دەستەجەمعی نەخولقاندووە کە تیایدا مانەوەی کەلتوری، وە شوناسی مێژوویی ببێتە ستراتیژی کۆ، لێرەوەیە کە ئێستا حیزبی کوردی لە هەر شوێنێکی کوردستاندابێت لەپاڵ ئەو خود کوژییە ترسناکەی کورد خۆیدا، ئەوان تەنیا بۆ بەسەلامەت

هێشتنەوەی جەستەی خۆیان لەو جەنگەدا لە پەیمانی نهێنی و ملدان بۆ ویستی جەلادەکانیانەوە دەگلێن، وە لەو ئاستی هاوپەیمانێتی و بەرەنگاربوونەوە لەگەڵ دوژمنەکاندا ماناکانی گوتاری بەرگری و مانەوە بەقەد دابەشکردنەکانی کوردستان و ژمارەی دوژمنەکانی و ژمارەی پەیمانە بەستراوەکان لەتوپەتدەکەن، ئەمەش نەک گوتاری بەرگری و مانەوەی ئیفلیجکردووە بەڵکو مانەوەو ئەرکی خۆی دابڕیوە وەکو ستراتیژی کۆ.

-٧-

گوتاری بەرگری و مانەوە تەنها لەو ئاستە غەریزەییەوە شێوەی خۆڕێکخستن و فۆرمەلەبوونی لە هێزێکی بەرجەستەدا وەرگرتووە، بۆ ئەمەش زیاتر توێژێک یان دەستەیەکی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا کردۆتە هاندەرو ڕێکخەری ئەو هێزی بەرگرییە، کە دەشێت زیاتر لەوانی دی بەر زەبری پەلامارو هەڕەشەی دەرەوە کەوتبن، ئەمەش دەرەنجامی گەشەسەندنی حەتمی غەریزەی تۆڵەیە وەکو بنچینەترین بەهای ئەخلاقی هەر گروهێکی کۆمەڵایەتی. لێرەوە هێزی بەرگری بەو ئاراستەیە کاردەکات کە بەهای ئەخلاقی تۆڵە دەیچەسپێنێت، ئەمەش مانای گرێدانەوەی ئەم گوتارە بەهەموو بەها ئەخلاقیەکانی دی گروهی کۆمەڵایەتییەوە «وەکو لێبوردن و بەخشین، هاوپەیمانێتی، پیلان، دانووسان» کە قەوارەی بوون و مانەوە دەپارێزن، بەڵام پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە کە تاچەند گوتاری گروهی کۆمەڵایەتی دەتوانێت شوناسێکی نەتەوەیی لە سڕینەوە بپارێزێت و بەرگری لەسەرجەم گروهەکانی نەتەوە بکات، واتە پرسیارەکە ئەوەیە، ئایا جوڵەی خۆی لە پانتاییەکی تەسکی «خێڵی ناوچەوە» فراوانتردەکات بۆ ئاستێک کە گوتاری بەرگری و مانەوە لە غەریزەی تاکەکەسی و تۆڵەی گروهەوە ببێتە شوناسێکی یەکدگیری فراوان کە هەموو گروهەکان بە پەیوەستێکی سایکۆلۆژی پێکەوە گرێبداو لەسەر پانتاییەکی فراوانتردا ئەویش نیشتمانە کە تیایدا سنوری ناوچەیی نێوان گروهەکان دەسڕێتەوە؟

ئەگەر بەسەرجەم جوڵەی سیاسی کوردیدا بچینەوە بزربوونی تەواوەتی ئەم گوتارە بەدیدەکەین، بەتایبەتی لە ساتەوەختی ئێستادا کورد شوناسێکی لەتوپەتکراو دەخاتە بەردەم ئەوی دی کە گوتاری مانەوەو بەرگریکردن لە شوناسێکی یەکدگیرەوە دەکاتە ستراتیژی مانەوەو جوڵەی گروه کە من پێشتر بە «ستراتیژی خێڵ» ناوزەدمکردووە، ئەمەش زۆرجار چەمکی شوناس و نیشتمان تەسکدەکاتەوە بۆ سەر ئاستی شوناس و شوێنی گروه و خێڵ، ئەمە خود لە خود دەکاتە دوژمن و خێڵ دەخاتە بەردەم ئەگەری ڕاکێشانی دەستی جەلادەکەیەوە، لێرەوە لەتوپەتبوونی گوتاری مانەوە بەسەر چەند ستراتیژی خێڵدا بزووتنەوەیەکی سیاسی کوردی لێکداپچڕاوی خولقاندووە کە ناکرێت

بڵێین گوتاری مانەوە توانیوێتی شوناسێکی یەکدگیر وسەرتاسەری کوردیانە لەبەردەم هەڕەشەکانی دەرەوەدا ڕابگرێت، هەڵبەت هەرئەمەشە هۆی لێکجیابوونەوەی شێوازەکانی خەبات و دروشمەکانی بزوتنەوەی سیاسیە کوردییەکانە بەپێی تێڕوانینی گروھ و ناوچەو سنورە کێشراوەکان، کە ئاشکرایە ئەمانە بەکۆ کارکردنی ستراتیژی هەڕەشەی دەرەوەیان ئاسانترکردووە چ نەبێت لە ڕووی ڕێگرتن لە فۆرمەلەبوونی گوتاری مانەوەی گشتداو وە تێکشکاندنی هەموو ئەو شێوازە لاوازانەی بەرگریکردن لە خود، چونکە تائێستا ئەم گوتارە گوتارێکی خۆگونجێنەر و تعایشییە و تەقەللای خودرێکخستن دەدات لە ناوئەگەرە شیاوەکانی سیاسەتدا، لێرەوە ئەگەر فیکرو بزوتنەوەیەکی ناسیونالیزمی کوردی هەبێت ئەوا هەر لەناو تێڕوانینی ئەو گروهانەدا فۆرمەلەبووەو لەو ئاستە تێنەپەڕیوە کە ئەوان بەپێی ساتەوەختە هەنوکەیی و زەمەنیەکان دایانڕشتووە کە بەپێی شوێن و پایەی ئەو گروهانە گۆڕاوە کە هەردەم یادوەری کوردیان شێواندووەو بە ئاڕاستەی ویست و ئاستی تێگەیشتنی خۆیان ئاڕاستەیانکردووە،، دەشێت سەرەتای ئەو خودرێکخستنە بەپێکەوەگرێدانی گوتاری سیاسی یان وونبوونی لە گوتاری دینیدا دەستنیشانبکەین. کاتێک گروهی دینی(مەلاو، شێخی تەریقەت و پیاوی مەزهەبی پیرۆز) لە پلەو پایەی ڕۆحی خۆیەوە توانای ڕێکخستنی یاخیبوونێکی دەستەجەمعی دەبێت و دین دەکاتە سەرچاوەیەکی شەرعی بۆ گوتاری سیاسی، دواتریش ئەم گوتارە دینییە – سیاسییە هاوشانی گوتاری خێڵەکی جوڵەیەکی شیاوی دەبێت کاتێک خێڵە کوردییەکان یاخیبوونێکی ناوچەگەریانەکە پیادەدەکەن و دواتر بەپێی بەها ئەخلاقییەکانی خێڵ بەتایبەتی (هاوپەیمانێتی)، سنوری یاخیبوونەکە فراوانتردەبێت کە دواجار فۆرمی ئەو بزوتنەوە ناسیونالیزمیەی ئێستای کوردی وەردەگرێت، بەڵام ئەم بزوتنەوەیە لە کاتێکدا خۆی بە بزوتنەوەیەکی نەتەوەیی پێناسەدەکات کە شوناسی کوردی لە نێوان چەند دەوڵەتێکدا پارچەپارچەکراوەو لەوێوە یەکەمین تێکشکان و بێهودەیی هەڵەی مێژوی ناسیونالیزمی کوردی دەردەکەوێت کاتێک خۆدەداتە دەست ستراتیژی هەرێمایەتی «قطرية» و گوتاری نەتەوەیی تەسکدەکاتەوە بۆ ڕزگارکردنی هەرێم و دروستکردنی قەوارەیەک لە سنورە مومکینەکانی سیاسەتی جیهانیدا.

بزربوونی ڕۆڵ و ئاستی مەعریفی گروهی ڕۆشنبیری کورد، وە کەمتوانای ئەو گروهە لە وەرگرتن و تێگەیشتن لەو سەرچاوە مەعریفیانەی بونیادی ناسیونالیزمیان لەسەر هەڵدەچنرێت وە پراکتیکردنی ئەو سەرچاوە مەعریفیانە بێ ڕێکخستن و فۆرمەلەکردنی بزوتنەوەیەکی نەتەوایەتی، کە لێرەوەیە ئەم توێژە کاتێکیش خۆی تێکەڵاوی سیاسەت دەکات گوتاری ڕۆشنگەری لاوازی ئەو لە گوتاری باڵادەستی خێڵدا بزردەبێت و بەوجۆرە تەسلیمی ویست و خواستی خێڵ دەبێت، هەر ئەم کارەساتەشە کە لەسەرەتاوە بە هەڵە پایەکانی بزوتنەوەی ناسیونالیزمی کوردی هەڵدەچنێت و ستراتیژیەکانی ئیفلیجدەکات بە ئەندازەیەک ئێستا هیچ تروسکاییەک لەبەردەم گروهی ڕۆشنبیردا

نەمــاوە لەناو قــەوارەی ئەو بزوتنــەوە ناسـیــونالیــزمــەی ئێــسـتــادا دنیــابینــی خــۆیی و ڕۆڵــی خــۆی بەدەستبێنێتەوە (١٠). چونکە ناسیونالیزمی کوردی کاتێک سیفەتی ڕیالستی بەخۆی دەدات خۆی بەکۆت و پێوەندکانی زەمەن و شوێنێکی تەسک دەبەستێتەوەو توانای خەونبینین لەدەستئەدات. واتە لە دەرەوەی سنورە مومکینەکانی سیاسەتەوە کە گەمارۆی جوڵەی ئەوی داوە ناتوانێت وێنەی زەمەن و شـــوێنێکی دی ببـــینێت، واتا ناتوانێت ئایندە ببـــینێت یاخـــود هەر لە ئایندەدا ناژی. هیچ ناسیـونالیزمـێک بێ خەونی ئایندەیی ناتوانێت زەمـەنێکی گەشـترو شوێنێکی تر بۆ جـوڵەی خۆی بەدەستبێنێت، ئەم جۆرە ناسیونالیزمەش ناسیونالیزمێکە بێ ڕۆحی نەتەوە، بێ ئەو بەها ئەخلاقییە دەستەجەمعییەی کە مانایەک بە شوناسی ئەدات و هێزی بانگەشـەی گوتارێکی ئازادی ئەداتێ. بۆیە دەکرێت بڵـێین کـە ناسـیــونالیــزمی کـورد بزوتنەوەیەکی بێ گـوتارە، وە گـوتارەکـانـیـشی تەنـهـا پاڕانەوەیەکی شـەرمنانەیە لە سنوری جوڵەی ڕێگەپێدراودا، واتا گوتارێکی بێ سـتـراتیـژە کە خۆی خەون و ڕۆحی نـەتەوە دەکوژێت، وە خـۆی لێکداپچـڕان و هەرێمـایەتی و دیلبـوون لەناو چوارچێوەی وڵاتە داگیرکەرەکانیدا بەسەرخۆیدا دەسەپێنێت. کە ئەمە بۆ خـۆی بزوتنەوەی ناسیونالیـزمی کوردی دەکاتە بزوتنەوەیەکی تێکشکاوی بێ سـتـراتیـژ، ئەگەرچی لە تێڕوانینی ئەوی دیدا بزوتنەوەیەک بێت کە لە هـەناویدا ستـراتیـژێکی دوورمەودای ئاشکرای هەڵگرتووە کە دواجـار لەچوارچێوەی دەوڵەتێکدا کۆتـایدێت. لەڕاسـتـیدا ئەوە گـوتاری کوردی نـیـیـە کە ئاسـتـی پەیوەندیـیـە هـەنوکـەییـەکانـی خـۆی و بەرامبـەرەکـەی بخـوێنێتـەوەو مـانـایەکی ڕاسـتـەقینە بـۆ ئەو کـارەسـات و وێرانکاریانە بـدۆزێتـەوە کـە مـێـژوەکـەی دەنووسـنـەوە، بەڵام ئەوە تـێـڕوانینی ئەوی دیـیـە کە شـوناسـی کوردی ونـبـوو وەبیـر کـورد دێنێتـەوەو ئەو گـوتارەی وەبیـردێنێتـەوە کە کـورد بە حـوکمی جـوڵانەوەی شـیـاو لـە ئاسـتی مـومکینی سـیـاسـەتدا لە یـادوەری خـۆیدا سـەپاندوێتی. بەمـانایەکی تر ئەوە گوتاری سیـاسـی کوردی نیـیـە کە ئازایانە پرکێشی خستنەڕووی خەون و خواستەکانی خۆی بکات، بەڵکو ئەوە تێڕوانینی بەرامبەر یان ئەوانی دییـە کە دەیەوێت مـانای ڕاسـتـەقینە بۆ ئەو خـەبات و یاخـیـبوونەی کورد بدۆزێتـەوە. ئەگینا کـاتێک دەڵێین: «کـورد میللـەتێکی دێرینـە، دابەشکراوە بەسـەر چەند دەوڵەتێکداو تائێـسـتـا دەوڵەتی سـەربەخـۆی خـۆی نیـیـە و بۆ بەدیهێنانی ئەو دەوڵەتە خـەباتی چەکداری دەکات»، دەبێت ئەوەمـان لە پێشچاوبێت کە کورد لە دەرەوەی ئەم تایبەتمەندێتییەوە هەمیشـە بۆ ئەو شوناسە خـوازراو و ئامادانە دەگەڕێت کە بتـوانێت پۆڵینکردنی خـۆیی و بەرامبـەرەکـەی تیـابدۆزێتـەوە، واتە هێندەی کورد بەدوای خۆدۆزینەوەو پۆڵینکردنی خۆی لە میانەی ئایدۆلۆژیا خوازراوەکاندا دەگەڕێت، بەتایبـەتی ئەو گوتارە سیاسیانەی ئاستی پەیوەندی و بزوتنەوەکانی جیـهانی سێیان دیاریکردووە، کە هەڵبەت کورد دەخەنە خانەی گەلانی چەوساوەو ڕزگاریخوازەوە، هێندە بەدوای مـانای کوردیبوونی بزوتنەوەکەیدا ناگەڕێت، بەمــانایـەکی دی کــورد تایبــەتمەندێتی شــوناسـی خــۆیی و پیــرۆزی بزوتنەوەکــەی لەویدی و لەو

ئایدیۆلۆژیانەدا دەبینێتەوە کە شەرعیەتی پێئەدەن، لێرەشەوە بزوتنەوەی کوردی دەبێت مەحکومبێت بەلێکچوون و دووبارەکردنەوەی ئەزموونی ئەوانی دی، ئەمەش ناسیونالیزمی کوردی لە جەوهەرو ڕۆحی خۆی دادەماڵێت وە توانای پۆلینکردنی خۆیی و بەرامبەرەکەشی نامێنێت و ناتوانێت لە میانەی ئەو مێژووی بەریەکەوتنە تایبەتیەوە ویستی خۆیی و ستراتیژی بەرامبەر جیابکاتەوە.

کوێرانە خۆدانەدەست ئایدۆلۆژیای خوازراوەکانە وا دەکات کورد توانای دۆزینەوەی مانایەکی بۆ ناسیونالیزمی شۆڤێنی عەرەبی نەبێت و نەتوانێت لە بزوتنەوەیەکی شەرعی ڕزگاریخوازی داببڕێت و لەبەرپرسیارێتی ئەو کارەساتانەی کە ئەو بەسەریدا هێناوە پاکیبکاتەوەو ئەو تاوانانە بخاتە ئەستۆی توێژێکی دەستەڵاتدار، ئەم بزربوونەیە وادەکات کە لەساتێکی بزوتنەوەی سیاسی کوردی تا ماوەیەکی زۆر لە ناوەوەی خۆیدا تووشی کێشەیەکی سۆفستایی ببێت لەسەر ناونانی دەستەڵاتدارێتی عێراق، کە ئایا ڕژێمێکی فاشیستییە یان ڕەفتار فاشییە، یان دیکتاتۆرییە، یان نوێنەری دەستەڵاتی کۆنەپەرست و سەرمایەداری عەرەبە..هتد، کە ڕێگە لەبەردەم ناسیونالیزمی عەرەبدا ئاساندەکات بەهێمنی نەخشەکانی ستراتیژی سڕینەوەی کوردی پیادەبکات تا لە ئەنفالدا ماناو حەقیقەتی خۆی ئاشکرادەکات.

لە دەرەنجامدا گوتاری مانەوەی کوردی لەناو هەناوی فۆرمەلەبوونی نارێکی جوڵەی سیاسی کوردی و گونجاندنی دروشمەکانی خۆی لەسەر ئاستی سیاسەتی ناوچەیی و دنیاداو بەداواکردنی کەمترین ئاستی مافەکانی خۆیی و کەوتنە دوای ڕیاکاری و خۆڕێکخستن لەگەڵ بەرامبەردا «بۆ نمونە لەگەڵ ناسیونالستی سەرسەختی عەرەبدا» بە تەنها بۆ دۆزینەوەی پەراوێزێک بۆ جووڵەو مانەوەی بزوتنەوەکە بەونارێکییەو ڕەوتکردنی لەگەڵ کارەساتەکاندا، گوتاری کوردی تا ئێستا نەیتوانیوە ڕەهەندە ڕاستەقینەکانی ناسیونالیزمی کوردی ببینێ و ئەو بزوتنەوەیە بە شێوەیەکی لکێنراو بە شوناسێکی کوردییەوە بخولقێنێ، بەم جۆرەش مانەوەی کورد هەردەم لەبەردەم مەترسی سڕینەوەدا دەبێت، بەتایبەتی بەهۆی بەریەککەوتنی شەڕانگێزیانەی لەگەڵ ناسیونالستێکی ڕوخێنەردا کە ئەم پەیوەندیەش لە پشتی گوتاری بەرگری و خودنمایشتکردن وەکو کوژراو و قوربانیەوە هەستێکی شەڕانگێزی تۆڵەی خولقاندووە و بەردەوام دوو جەستەی دژ بەیەکدی لە توندوتیژیدا تێکەڵاوی یەکدی کردۆتەوە کە مێژووی نێوانیان مێژووی شێوازەکانی توندوتیژی و جەنگ و بەرگرییە.

بێگومان بەردەوامبوونی ئەم پەیوەندیەش لەسەر ئەم ڕەوتە بەبێ گۆڕینی گوتارەکان ئەو ترسە دەخولقێنێ کە نەوەکانی داهاتوو بەر ئەبەدییەتی ئەو نەعلەتی توندووتیژییە بکەون. بۆیە گۆڕینی گوتارەکان تاکە هۆکاری ڕزگاری سەرجەم دوو شوناسی نەتەوەییە لە کوشتارو لە نەفرەتی سەربڕینی یەکدی، بە تەنیا گۆڕینی ناوەڕۆک و ئاراستەی گوتارەکانە کە ناهاوتایی نێوان

ناسیونالستێکی هەڕەشەکەر و ڕوخێنەر وە ناسیونالستێکی تۆڵەخواز ڕێکدەکاتەوە. لە ڕاستیشدا ئەنفال دەبوایە و دەبێت سەرەتای دەستپێکردنی زەمەنێکی نوێ و سەرهەڵدانی گوتاری ڕاستەقینەی کوردی بووایە، چونکە ئەنفال بۆخۆی ڕوداوێکە وە دیاردەیەکە کە هیچ مانایەک بۆ جوڵەی سیاسی ئێستای کوردی ناهێڵێتەوە، زەنگێکی ترسناکە بۆ داخستنی دەروازەکانی دیالۆگی ناهاوتاو ڕیاکار لە نێوان دوو شوناسدا کە تەنها بەجیاکردنەوەیان لە یەکدی دەکرێت هەلێک بڕەخسێنرێ بۆ لێبوردن و لەبیرچوونەوەی ساتە ڕەشەکانی مێژوو، دەنا گەمەی یەکدی خەڵەتاندن لەگەڵ بەرامبەرداو دووبارە جوڵانەوە لەناو ئەگەر و گەمەکانی سیاسەتدا، زیاتر مەترسی جەنگ و تۆڵە دووبارەدەکاتەوە.

گۆڕینی گوتاری کوردی، تەنها گۆڕینی تێڕوانین و شێوازو جوڵەی سیاسی نییە، بەڵکو بەزەرورەت گۆڕینی خودنمایشتکردنی کوردو دەربازبوونیەتی لە ئاستی پەراوێزییەوە بۆ ئەو مەیدانەی کە ئەو بتوانێت ڕەوتی سیاسەت لە ناوچەکەدا و وە تێڕوانینی دنیا بۆ خۆی بگۆڕێت، هەروەکو چۆن گۆڕینی دنیابینی کوردیی خۆشیەتی بۆ جیهان، ئەمەش بەبێ بزوتنەوەو فکرێکی تازەگەر فەراهەمنابێت، فیکرو بزوتنەوەیەک کە بونیادی دەستەڵاتیی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، ڕۆشنبیری کوردی بگۆڕێت، وە دەستکاری شوێن و پایە کۆمەڵایەتیەکان بکات، گوتاری ناسیونالیزمی کوردی بکاتە گوتاری سەرجەم گروهە چالاک و بەکار و ڕوناکبیرەکان، واتە لەبندەستی ئاڵاهەڵگرانی ئێستای دەربێنێتەوە، وە سیاسەت لەو هێزە تەقلیدیانە بسەنێتەوە کە بەهۆی شوێنگەی خێڵ، ڕیاکاری، بەکرێگیراوی، یان بەڕێکەوت کەوتوونەتە دنیای سیاسەتەوە. دەبێت ئەو حەقیقەتە ئاشکرابکرێت کە تائێستا بزوتنەوەی سیاسی کوردی هەڵەیەکی گەورەبووە، خیانەتێکە لە خودی ناسیونالیزمیش، تا ئێستا سیاسی کوردی، سەرکردەی کوردی، ئۆپۆزیسیۆنی کوردی، دروستکراون. وەکو لێبوک گەمەیان پێکراوە، سیفەتی فەرمان و خیانەتکاریان پێدراوە، لە شۆڕشگێڕەوە کراون بە تیرۆرست و بە پێچەوانەشەوە، هەموو گەمەکانیش لە دەروەی کوردستاندا سازدراوە، بەڵام دواتر ئەم خاکە بۆتە پانتایی نەعلەتی کوشتارو وێرانکارییەکان.

ئیدی گوتاری ئێستای کوردی دەبێ پرسیاری ڕاستەقینەی ئەوەبێت، ئەم هەموو خوێنە بۆ ڕژا؟ ئەم جەنگانە بۆ کران؟ ئەنجامی ئەم هەموو شۆڕش و هەرەس و هەڵسانەوەو دانوستانە بێهودانە چی بوون؟ ئاخۆ دەکرێت لە دەرەوەی گوتاری جەنگەوە گوتارێکی سیاسی نەبێت کە جەستەمان لە هەمیشە قوربانی و دۆڕان ڕزگاربکات؟ وە ئەگەر قەدەری کوردی هەر جەنگ بێت، کورد تاکەی چاوەڕواندەکات جەنگ لە دەرگایبدات! چ کاتێک جەنگ لە پانتایی خۆیەوە دەگوازێتەوە بۆ ناو پانتایی ئەوی دی تاوەکو ئەنفالێکی تر ڕوونەداتەوە؟ ئەنفالێک کە دەشێت دروشمی یان «کوردستان یان نەمان» کۆتایی پێبهێنێ، ئەو دروشمەی کە ئێمە دەمانەوێت مانەوەی خۆمانی پێبسەلمێنین لەبەردەم

بەرامبەرەکەماندا، کە لە ڕاستیدا لە دوای مێژووی کارەساتەکانەوە ئێمەی لە بەردەم هەڕەشەی نەماندا جێهێشتووە.

فەرەنسا ١٩٩٨

پەراوێزەکان

١ ـ لەڕاستیدا هەرچەندە ئاییندە نادیارە، بەڵام ئەگەرەکانی دەرکەوتنی خۆیمان نیشانئەدات، چ نەبێت ڕێگەی خوێندنەوەی ئەو ئەگەرانەمان دەخاتە بەردەم، بەتایبەتی لە خوێندنەوەو شیکاری واقیعی سیاسیدا خولقاندنی هەموو ئەگەرێک یان وێناکردنیان شیاوە. دەشێت لە ئاییندەدا شەڕی سنوردار، لەسەر ئاستی ناوخۆیی و ئیقلیمیدا ببینینەوە کە دووریش نییە تاڕادەیەک کوشتاری سەختی تیاڕوو‌بدات، بەڵام ئەگەری ڕوودانەوەی شەڕێکی سەرتاسەری و تاسەر ئەو ئاستەی وێرانکردنی کە لە کوردستان ڕوویدا، لاوازە. چونکە هیچ نەبێت دنیای ڕۆژئاوا لە دووبارەبوونەوەی کارەساتێکی وادا نەک تەنها بەرپرسیارییەکی ئەخلاقی بەڵکو بەرپرسیارییەکی یاسایی و تەنفیزیشیان دەکەوێتە ئەستۆ، بەتایبەتی ئاشکرایە کە وڵاتێکی وەکو عێراق وە هەموو وڵاتەکانی دنیای دواکەوتوو بەبێ پاڵپشتی ڕۆژئاوا نابنە خاوەنی تەکنیکێکی نوێی چەکی وێرانکاری. وە ئێستا مرۆڤایەتی لە تروسکەی هیوایەکەوە دەخوازێت کە گوتارێکی تەواو ئینسانی و دوور لە تەنها بەرژەوەندی ستراتیژی و ئەمنی و نەتەوەیی بەتایبەتی ئەمەریکاو دواتر وڵاتانی ڕۆژئاوا دابڕێژرێت، ئەویش بەسوربوونیان لەسەر دامالینی چەکی کۆکوژیی عێراق، ڕێگە گرتن لە ئێران و چەندین وڵاتی تر لە دروستکردنی چەکی ئەتۆمی، چاودێریکردنی فرۆشتنی چەک، دادگایکردنی تاوانبارانی جەنگ لە یوگسلافیای پێشوو، وە هەوڵی ناساندنی سەرانی ڕژێمی عێراقیش وەکو تاوانباری جەنگ، دواتر کۆنترۆڵکردنی زۆر کێشەی سیاسی و جەنگی ئەفەریقاو گەلێ شوێنی تر، وە دواهەمین بڕیار، گەمارۆدانی هیند و پاکستان پاش ئەنجامدانی دوو تاقیکردنەوەی ئەتۆمی لەلایەن هەردوو لایانەوە، ئەمانە هەمووی ئاماژەی دانانی سنورێکن بۆ دووبارەنەبوونەوەی شەڕی سەرتاسەری.

٢ـ فۆکۆیاما لە کتێبەکەیدا «کۆتایی مێژوو» پێیوایە کە لیبرالیزم شکستی بە دوو بەرەنگاری سەرسەخت هێنا، ئەوانیش فاشیزم و کۆمۆنیزمە، ئیتر ئەوەندە ماوە لە کۆتایی ئەم مێژودا بەئارامی لە ژێر سێبەری سەرکوتنەکانیدا دابنیشێت، بەڵام ئاماژەش بەهەندێ ناوچەو گەلانی دنیا دەکات کە ئەوانە لە دەرەوەی مێژوودان و چاوەڕوان دەکرێت کە لە سەدەی داهاتوودا هێشتا گەلانی وەکو کوردو ئەرمەن و فەلەستینی

و..هتد هەر شەڕی ڕزگاریخوازی بکەن. بەڵام ئەم تێڕوانینەی فۆکۆیاما وێناکردنێکی دنیانییە کە شەڕی سەرتاسەری و جیهانی تیادا ڕوودداتەوە، یاخود وەکو «سامویل هنتگنتۆن» بە پێچەوانەی ئەوەوە پێیوایە کە سەدەی داهاتوو سەدەی بەریەککەوتن و پێکدادانی شارستانیەتەکان دەبێت، بەڵام ئەویش هێشتا ئاماژە بۆ پێکدادانی وێرانکەرو شەڕی سەرتاسەر ناکات، کە ئەگەر ڕووشبدات ئەوا دەشێت هەر لە دەرەوەی دنیای ڕۆژئاوادا ڕووبدات، ئەم پێشبینییە دەشێت تا ڕادەیەک ڕاستبێت بە تایبەتی پاش دوو تاقیکردنەوە ئەتۆمیەکەی هیندو پاکستان لە حوزەیرانی١٩٨٨ دا. بەڵام خودی ئەم ڕووداوەش کاردانەوەیەکی ترسناکی نەبوو، ترس و تارمایی جەنگی بڵاونەکردەوە، تەنانەت خودی ناونانی ئەو چەکە ئەتۆمیەی پاکستانیش بە چەکی ئەتۆمی ئیسلامی نەخۆشبەختیەکی بە هێزی بە دەوڵەتە ئیسلامیەکان بەخشی، وە نە وێنەی ئیسلامیشی لای ڕۆژئاوا وەکو هێزێکی یەکدگیرو هەڕەشەو بەرەنگارییەکی چاوەڕوانکراو لە بەردەم دنیا ئارامەکەیدا چەسپاند، ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە ئەگەرچی گرێیەکی شەڕانگێزیانەش هەبێت لە نێوان گەلێ لە شارستانیەتە جیاوازەکاندا ئەوا نیشاندانی توانای هێزو توندوتیژی لەو ئاستە وێرانکەرەیدا وەکو بەخاوەن بوونی چەکی ئەتۆمی خۆی زیاتر ئەگەری شەڕ دوور دەخاتەوە ئەویش لەلایەکەوە لەبەرکۆنترۆڵکردنی ئەو هێزی شەڕە لەلایەن هێزە گەورەکانی دنیاوە، لەلایەکی تریشەوە لەبەر ئەو پەیامە کوشندەیەی کە شەڕی ئەتۆمی و وێرانکەر ڕایدەگەیەنێت کە لەحاڵەتی شەڕدا نەمان و سەرنەکەوتنی هەموولا دەکاتە دەرەنجام.

٣ ـ امة في شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، جاناثان راندل، دار النهار، ترجمة فادي حمود. الطبعة الاولى ١٩٩٧ بيروت: ل ١٧٠.

٤ ـ بڕوانە کتێبی «حلبجة» کە هەندێ ووتارو هەڵوێستی ڕۆشنبیرانی عێراقی و عەرەب و جیهانییە سەبارەت کارەساتی هەڵەبجە و ئەنفال، بەتایبەتی ووتاری «الاقليات» طاهر بن جلون، ل ٤

٥ ـ هەمان سەرچاوە.

٦ ـ عدنان المفتي، الاكراد و الاقليات العربية الكردية، مركز الحروسة للبحوث و التدريب والنشر، الطبعة الاولى ١٩٨٨. ل.٦٠، ٦١.

٧ـ لە کاسێتی ڤیدیۆ وەرگیراوە، کە تایبەتە بە ڕیپورتاژێک لەسەر کارەساتی ئەنفالەکان.

٨ ـ دولة النبوة، هشام جعيط، مجلة الفكر العربي المعاصر، العدد ١٩٩٥/٧٣-٧٢.

٩ ـ نفي العقل، اديب ديمنزي، موسسة عيبال للدراسات والنشر. ١٩٩٣. ل٣٤٦

١٠ ـ یەکێک لە کۆڵەکەکانی ناسیونالیزم، دروستبوونی توێژی ڕۆشنبیرو مەدەنییە کە لە دەرەوەی گروهی خێڵەوە پێکهاتەیەکی مانادار واتا نەتەوە دەخولقێنێت کە شوێنی تاکەکەسی تێدا بە ئاستی پیشەیی و توانای مانایی دیاریدەکرێت، نەک وەکو پایەی هەرەمی لە گروهی خێڵدا، لێرەوە بزوتنەوەی کوردی ئەوکاتە هەرەسیهێنا کە بە ئیفلیجی لە باوەشی خێڵدا لەدایکبوو، وە ڕۆشنبیری کوردی یان لە مەیدان و شوێنی

دەستەڵاتی ئەو بزوتنەوەیە کشایەوە، یاخود تەسلیمی ویست و دەستەڵاتی خێڵ بوو بۆ پاراستنی خۆی وە یان بۆ دۆزینەوەی پەراوێزێک لە جوڵەو جێبوونەوەی لەو مەیدانەدا وەیاخود لەبەر گەلێ هۆی تر کە ئەوە باسێکی تایبەت دەخوازێت، ئەوەی گرنگە ئاماژەی پێبکرێت شکستی گروهی و ڕۆشنبیری و بێتواناییەتی لە گۆڕینی ڕەوتی بزوتنەوەی کوردیدا لە خێڵەوە بۆ نەتەوە، بۆ نمونە کاتێک یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەسەرەتادا وریایانە هۆکارەکانی هەرەسهێنانی بزوتنەوەی کوردی دیاریدەکاو هێزە ڕاستەقینەو پاڵپشتە نوێکانی دەناسێت، وە خوازیاری هەڵچنینی بونیادی حیزبایەتی خۆیەتی لە هەناوی ئەو هێزانەدا، بەڵام کارەساتەکە لەوەدایە کە دوایی هەمان بزوتنەوە لەو ستراتیژە لادەداو ڕەوتی بزوتنەوەی کوردی دەکاتەوە بە بەشێکی نەپچڕاو لە جوڵەو خێڵ و یاخود لە شەڕی کێبەرکێدا بەهەمان سیاسەتی پێکهاتە حیزبییە - خێڵەکیەکانی دی کاردەکات.